

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
к.е.н., доцент Давиденко І.В. _____
“ ____ ” _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 242 «Туризм і рекреація»
за освітньою програмою

«Управління туристичним та курортним бізнесом»

за темою «Напрями розвитку сфери туризму та рекреації Болградської
міської територіальної громади в умовах повоєнної відбудови України»

Виконавець
студентка 10 групи, ЦЗФН
Шинкаренко Лариса Василівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник
кандидат економічних наук, доцент

(науковий ступінь, вчене
звання)
Нездоймінов Сергій Георгійович

(прізвище, ім'я, по батькові)

Одеса 2025

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Науково – теоретичні аспекти розвитку сфери туризму і рекреації територіальних громад регіонів	6
1.1. Наукове підґрунтя регіонального розвитку сфери туризму і рекреації	6
1.2. Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України	15
РОЗДІЛ 2. Аналіз потенціалу розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади	26
2.1. Загальна характеристика природно – ресурсного потенціалу розвитку сфери туризму територіальної громади	26
2.2. Аналіз ресурсів соціально-економічного розвитку Болградської міської територіальної громади.....	33
2.3. SWOT – аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади	44
РОЗДІЛ 3. Шляхи розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади в умовах повоєнного відновлення	57
3.1. Актуалізація програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади	51
3.2. Розробка пропозицій щодо оптимізації туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії».....	62
ВИСНОВКИ	69
Список використаних джерел.....	71

АНОТАЦІЯ

Шинкаренко Л. «Напрями розвитку сфери туризму та рекреації Болградської міської територіальної громади в умовах повоєнної відбудови України».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 242 «Туризм і рекреація» за освітньою програмою «Управління туристичним та курортним бізнесом». – Одеський національний економічний університет. – Одеса, 2025.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

У роботі розглядаються науково-теоретичні та практичні підходи щодо вдосконалення територіального управління розвитком сфери туризму і рекреації в умовах повоєнного відновлення. Розглянуто регіональний досвід територіального управління туристичною діяльністю. Проведено аналіз природно – ресурсного потенціалу розвитку сфери туризму Болградської територіальної громади. Запропоновано напрями актуалізації програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади. Розроблено пропозиції щодо оптимізації туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії».

Ключові слова: територіальна громада, управління розвитком територій, природно-рекреаційні ресурси, еногастрономічний туризм, туристичний потенціал, туристичні маршрути.

ANNOTATION

Shynkarenko L. “Directions for the development of the tourism and recreation sector of the Bolgrad urban territorial community in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine”.

Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 242 “Tourism and recreation” under the educational program “Management of tourism and resort business”. – Odessa National Economic University. – Odessa, 2025.

Qualification work consists of an introduction, three sections, conclusions, a list of sources used. The work considers scientific, theoretical and practical approaches to improving territorial management of the development of the tourism and recreation sector in the conditions of post-war reconstruction. The regional experience of territorial management of tourism activities is considered. An analysis of the natural resource potential of the tourism sector of the Bolgrad territorial community is carried out. Directions for updating program activities for the development of the tourism and recreation sector of the Bolgrad urban territorial community are proposed. Proposals have been developed to optimize the tourist route "The Road of Wine and Taste of Ukrainian Bessarabia".

Keywords: territorial community, territorial development management, natural and recreational resources, wine and gastronomy tourism, tourist potential, tourist routes.

ВСТУП

Актуальність теми. Проблеми соціально-економічного розвитку територіальних громад регіонів України в умовах повоєнного відновлення економіки, вимагає формування програмних заходів щодо активізації діяльності суб'єктів туристично-рекреаційного бізнесу локальних територій на основі реалізації природно-рекреаційного та людського потенціалу громад. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати досвід повоєнного відновлення балканських країн, впровадження механізму управління розвитком сфери рекреації та туризму на засадах цифрового маркетингу, інноваційних технологій, привабливості локацій, підвищення якості туристичного продукту, конкурентоспроможності підприємств сфери гостинності. В умовах повоєнного розвитку сфери рекреації та туризму, територіальним громадам необхідно провести інвентаризацію туристично-рекреаційних ресурсів, публічне обговорення стратегічних напрямків розвитку туристичної сфери громади щодо розробки перспективних планів модернізації та відновлення інфраструктури рекреаційної сфери, що враховує тенденції розвитку туристичного ринку, спеціалізацію місцевих підприємств громади.

Актуальність теми дослідження викликана необхідністю обґрунтування напрямів подальшого розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади Одеського регіону в умовах повоєнної відбудови на засадах Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Стратегії розвитку Одеської області на період 2021-2027 років, Стратегії сталого розвитку Болградської міської територіальної громади на період 2022-2032 років. Пошук шляхів розвитку та визначення дієвих інструментів щодо розбудови місцевої інфраструктури туризму в умовах повоєнного відновлення територіальної громади, визначило вибір теми та актуальність кваліфікаційної роботи.

Мета роботи – запропонувати напрями розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади в умовах повоєнної відбудови України.

Об'єктом дослідження є процеси управління розвитком регіональної сфери туризму і рекреації.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і практичних положень щодо розвитку туристичної діяльності в локальних територіальних громадах.

Завдання дослідження:

- розглянути наукове підґрунтя щодо регіонального розвитку сфери туризму і рекреації;
- розглянути потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України;
- надати загальну характеристику природно – ресурсного потенціалу розвитку сфери туризму територіальної громади;
- провести аналіз ресурсів соціально-економічного розвитку Болградської міської територіальної громади;
- провести SWOT – аналіз туристичного-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади;
- запропонувати напрями актуалізації програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади;
- сформулювати пропозиції щодо оптимізації туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії».

В кваліфікаційній роботі використано методи наукового дослідження, серед яких аналіз, синтез, систематизації, зіставлення, абстрагування, узагальнення, формалізації, спостереження, статистичний і порівняльно-нормативний методи, методики прогнозування, математичні методи обґрунтування проєктів оптимізації туристичних маршрутів. Для обробки даних були використані комп'ютерні програми Microsoft Office, Excel, Microsoft Word.

Інформаційною базою роботи є державні нормативно-правові акти, інструктивні та методичні матеріали щодо державного та регіонального управління сферою туризму. В ході дослідження використовувалися наукові фахові публікації, монографії, офіційні джерела державної служби статистики, інформаційні ресурси Інтернет - порталів, фінансова звітність виконавчого комітету Болградської міської територіальної громади.

Публікації та апробація результатів дослідження. Окремі результати дослідження за темою роботи, були представлені у статті фахового журналу та тезах збірника конференції: Шинкаренко Л., Воропай Н., Шинкаренко А. «Цифровізація як чинник сталого розвитку індустрії туризму та гостинності». Сталий розвиток економіки. 2025. №. 4 (55). С. 389-395; Нездоймінов С., Шинкаренко Л. «Стратегічні підходи до розвитку сфери туризму територіальних громад в умовах повоєнної відбудови». Збірник тез VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в умовах інституційних змін» (30 жовтня 2025 р., м. Полтава, ПДАУ).

Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання в розробці заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади в умовах повоєнного відновлення та інших громад регіону.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, в кожному з яких висвітлюється тема та завдання даної роботи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Кваліфікаційна робота містить 78 сторінок, 22 таблиці, 19 рисунків, список використаних джерел з 64 найменувань.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО - ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД РЕГІОНІВ

1.1. Наукове підґрунтя регіонального розвитку сфери

туризму і рекреації

В умовах війни територіальні громади зіткнулися з руйнуванням інфраструктури, втратою майна та економічного і людського капіталу. Це призвело до значного збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки. Крім того, військові дії негативно вплинули на довкілля. До найбільш масштабних наслідків належать: поширення ландшафтних і лісових пожеж за площею 183,2 тис. га лісів; забруднення територій вибухонебезпечними предметами, внаслідок чого потребують обстеження понад 174 тис. кв. км територій [1; 2]. Оновлена редакція Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки була розроблена для подолання наслідків повномасштабної російської військової агресії, забезпечення євроінтеграційних зобов'язань України з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку. Ця стратегія передбачає заходи, що сприятимуть вступу України до ЄС, а також визначає ключові пріоритети, зокрема: відновлення та покращення державних послуг; інтеграцію вимушено переміщених осіб; підтримку економічного розвитку територіальних громад [1].

Незважаючи на тяжкі наслідки війни та соціально-економічні виклики, туристична галузь в умовах повоєнного відновлення може стати каталізатором розвитку територіальних громад, зайнятості населення та приваблення інвестицій. В науковій літературі розглядаються напрями та моделі розвитку туристичного бізнесу, кластеризації сфери туризму, посилення впливу місцевих органів самоврядування щодо реалізації заходів повоєнної відбудови туристично-рекреаційної сфери [3; 4; 5; 6]. Розвиток сфери туризму та гостинності має важливе значення як для територіальних громад західних так і південних регіонів України [7; 8; 9].

Звернемо увагу, що на шляху до євроінтеграції в довоєнний час, в Україні було сформовано організаційно-економічний механізм державного регулювання та стимулювання розвитку сфери гостинності та туристичної діяльності, створено Державне агентство України з туризму і регіональні управління місцевих органів самоврядування, регіональна мережа туристично-інформаційних центрів, а також розроблені державні та регіональні Стратегії та Програми розвитку туризму та курортів.

Стратегічні та оперативні цілі державної регіональної політики до 2027 року наведено на рис. 1.1.

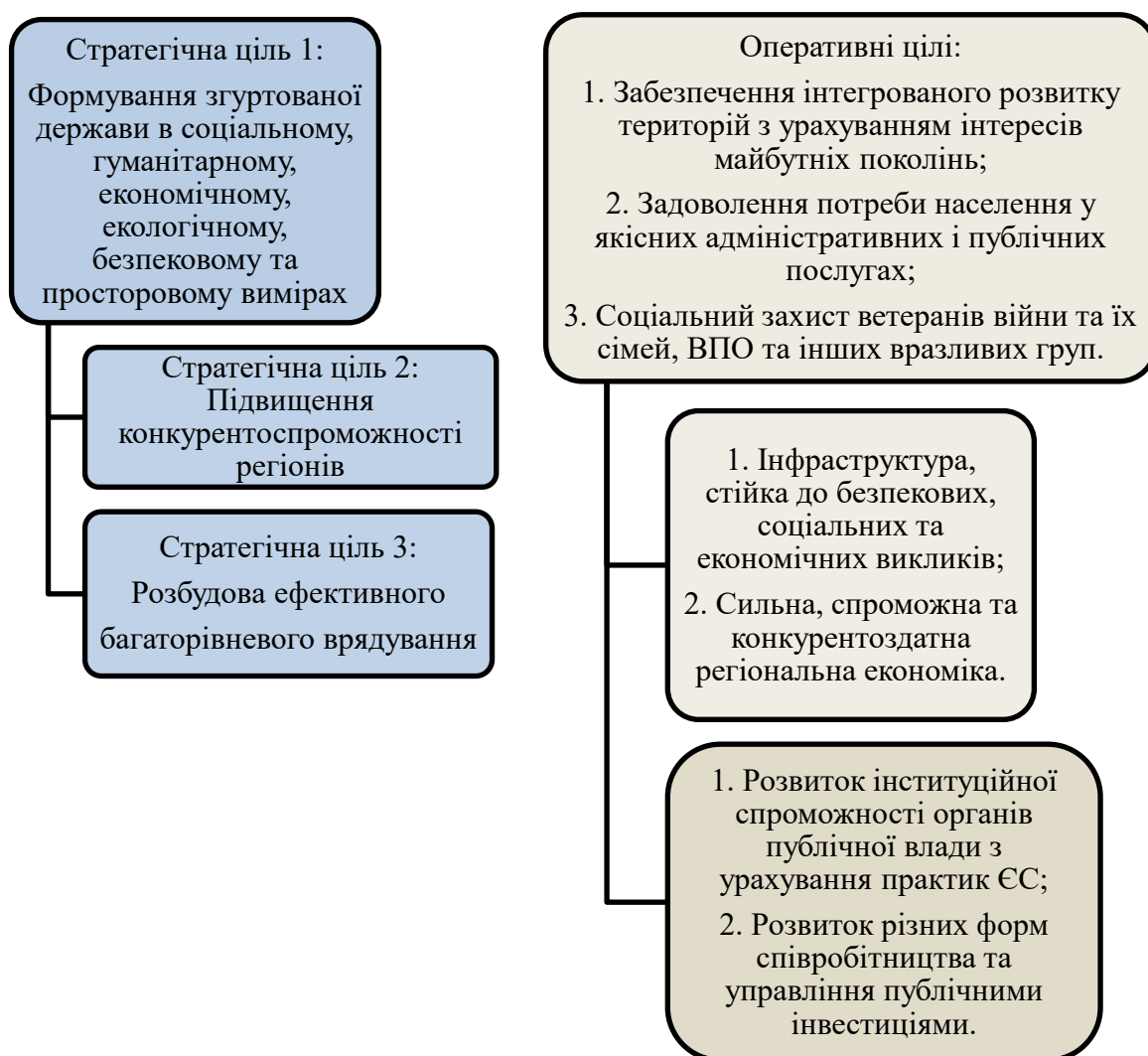

Рис. 1.1. Стратегічні та оперативні цілі державної регіональної політики України до 2027 року

Джерело: складено автором на підставі даних [2]

Актуалізована стратегічна мета державної регіональної політики до 2027 року полягає у посиленні згуртованості України та підвищенні рівня безпеки й добробуту її громадян. Це буде досягнуто завдяки:

- ✓ відновленню інфраструктури та модернізації економіки за принципом «краще, ніж було»;
- ✓ ефективному використанню внутрішнього потенціалу територій;
- ✓ розвитку системи демократичного, децентралізованого та інклюзивного багаторівневого врядування [2].

Сучасні проблеми та досвід повоєнного територіального розвитку сфери туризму та рекреації Боснії і Герцеговини розглядаються в працях закордонних дослідників М. Жульєвіч та Д. Карабеллі [10, с. 602–615]. Науковці розробляють рекомендації щодо формування ефективної системи післявоєнного управління туристичними ресурсами в регіонах України з урахуванням досвіду відновлення сфери туризму балканських країн [11, с. 1026–1048], розглядають шляхи повоєнного розвитку спеціалізованого туризму в громадах, які були охоплені воєнними діями [12]. О. Кришан, В. Яременко та Л. Чалапко досліджували інструментарій маркетингу територій щодо залучення інвестицій та підвищення їх туристичної привабливості [13]. С. Корольок запропонував методику оцінювання потенціалу сфери гостинності місцевих громад [14].

Л. Матвійчук та Б. Смаль сформуливали стратегічні підходи щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств сфери гостинності регіонів [15]. С. Задворний розглядає механізм управління розвитком туризму в локальних спільнотах на прикладі територіальних громад Хмельницької області, а Ю. Третяк пропонує інструменти реалізації державної регіональної політики в Україні [16; 17]. В. М. Шинкаренко, Л. В. Шинкаренко, Є. В. Орлов, Н. В. Шарай та інші науковці запропонували методику щодо аналізу інвестиційної привабливості секторів індустрії гостинності, оптимізації туристичного продукту за допомогою математичних методів, оцінювання рівня конкурентоспроможності галузі [18; 39-41].

Дослідник Г. І. Коледа аналізує проблеми публічного управління сферою туризму на регіональному рівні в умовах децентралізації в Україні та акцентує увагу на підвищені ролі територіальних громад в управлінні розвитком туристичного підприємництва [19].

Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року в Україні передбачає інтегрований підхід до реалізації державної політики у галузі туризму, що забезпечує державне управління розвитком туризму на національному, регіональному та місцевому рівнях [20]. Це надає підстави вважати територіальні громади суб'єктами регіонального управління розвитком галузі.

Узагальнюючі наукові підходи дослідників можна стверджувати, що існує проблема актуалізації заходів стратегій соціально-економічного розвитку громад та програм щодо післявоєнного розвитку сфери туризму та рекреації. Розроблені раніше програми територіальних громад щодо туристичної галузі потребують адаптації до оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027, з урахуванням оперативних цілей державної регіональної політики, наявного туристично-рекреаційного потенціалу територіальних громад, регіональних чинників відновлення та безпеки туристичного бізнесу та споживачів послуг.

Повоєнна відбудова туристичної інфраструктури територіальних громад, активізація діяльності підприємців сфери туризму і рекреації повинна відбуватися на засадах державно-приватного партнерства. Наявний природно-рекреаційний та лікувально-оздоровчий потенціал територіальних громад є важливим чинником реабілітації військових захисників та населення України, приваблення внутрішніх туристів, джерелом наповнення місцевих бюджетів громад. У цьому контексті, українські науковці пропонують продовжити розробку напрямів державної політики щодо розвитку сфери туризму та рекреації, державного регулювання туристичної діяльності, співробітництва територіальних громадах та регіональних

туроператорів, підприємців сфери гостинності, рекреаційно-оздоровчих закладів на засадах кластерного розвитку рекреаційних територій [21; 25].

Нами доповнено та узагальнено підходи науковців щодо напрямів реалізації державної політики розвитку сфери туризму та рекреації на регіональному рівні, які наведено на рис.1.2.

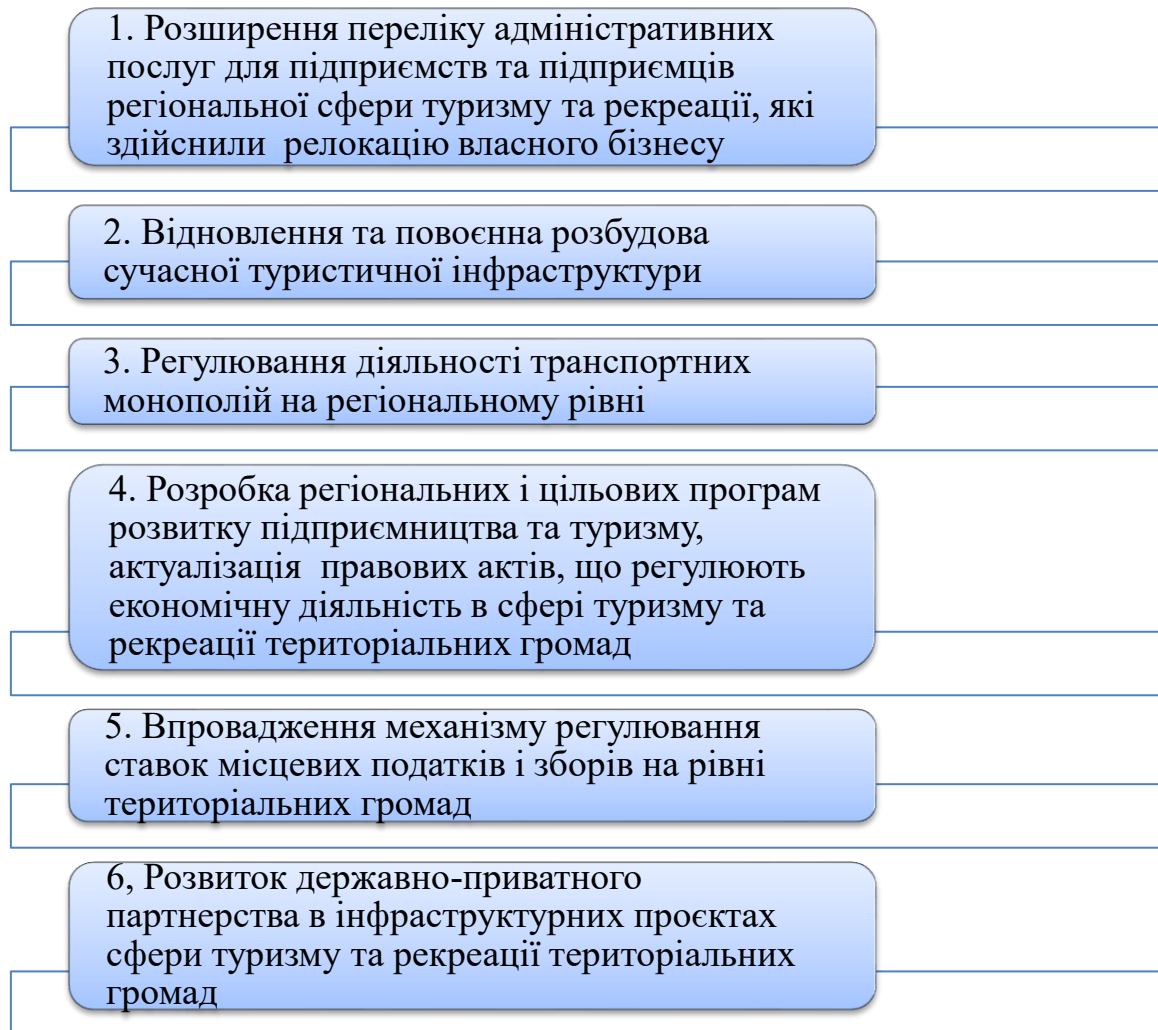

Рис. 1.2. Основні напрями реалізації державної політики розвитку сфери туризму та рекреації на регіональному рівні в Україні

Джерело: складено та доповнено автором на підставі даних [19 - 23]

Звернемо увагу на досвід фахівців Одеського національного економічного університету, які провели розробку та здійснюють наукове супроводження заходів реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку Лиманської територіальної громади Одеського регіону, що дозволяє провести економічне обґрунтування реалізації проєкту спеціалізованого

рекреаційного закладу гостинності для молоді [23, с.78], також науковці обґрунтували інноваційний сценарій реалізації Стратегії розвитку Роздільнянської ОТГ до 2025 року за рахунок економічної спеціалізації території [24, с.65]. Наукові підходи дослідників у контексті державного регулювання галузі збігаються щодо визначення пріоритетів підтримки розвитку внутрішнього і в'їзного туризму, соціальної відповідальності бізнесу в умовах подолання наслідків військових дій в регіонах України. Узагальнені інструменти державного регулювання туристичної діяльності в умовах повоєнного відновлення наведено на рис. 1.3.

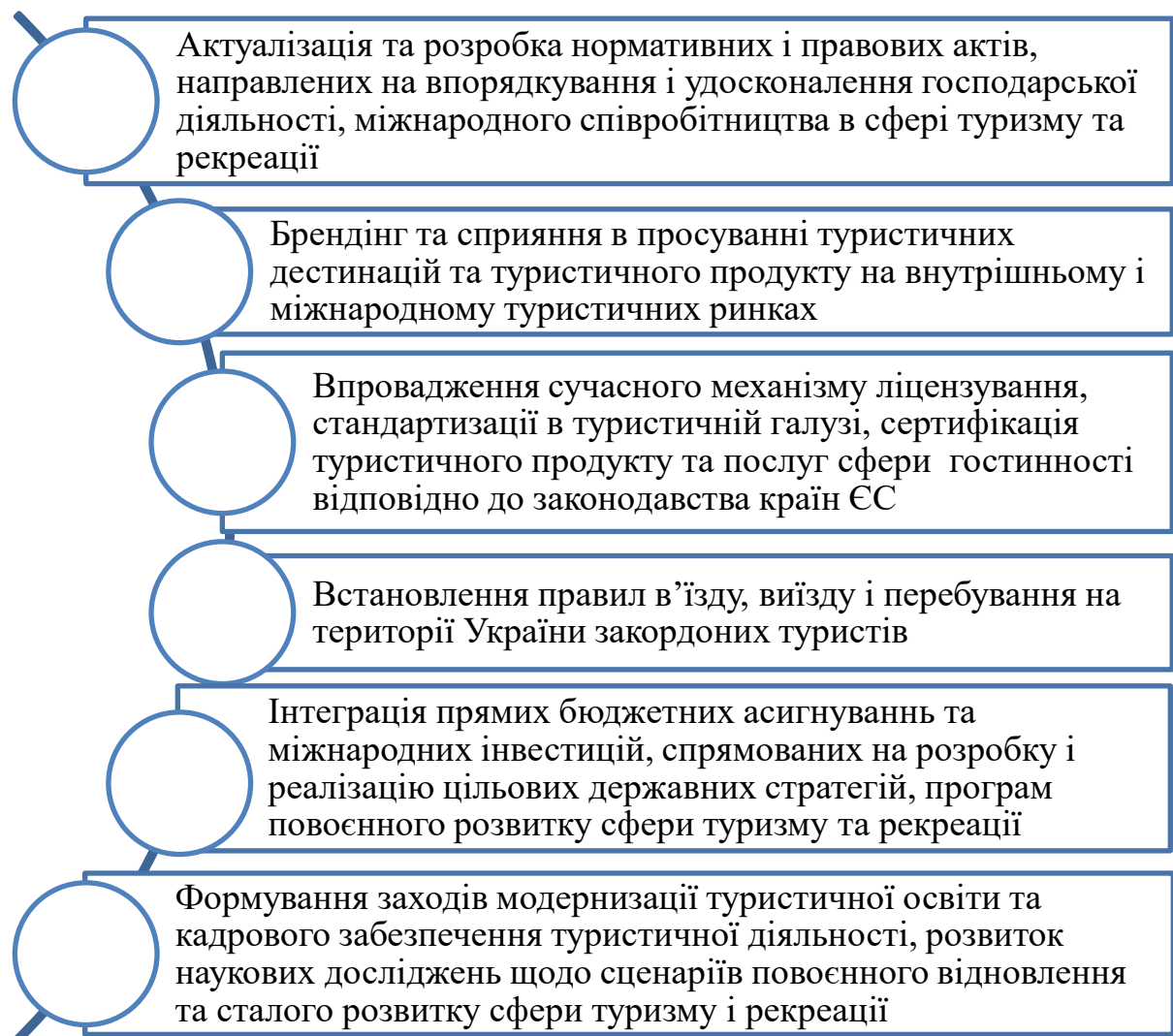

Рис. 1.3. Інструменти державного регулювання туристичної діяльності в умовах повоєнного відновлення

Джерело: складено автором на підставі даних [22]

На наш погляд, імплементація заходів державного та регіонального регулювання туристичної діяльності в умовах повоєнного відновлення регіонів, повинна забезпечити активну участь територіальних громад в реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та вимагає формування організаційно-економічного механізму реалізації стратегічних напрямів повоєнного відновлення сфери туризму на рівні місцевого самоврядування та врахування таких складових:

1) забезпечення діяльності департаменту, який відповідає за розвиток сфери туризму та рекреації або відповідального фахівця у виконавчому органі територіальної громади;

2) актуалізація заходів повоєнного відновлення та розвитку сфери гостинності, туристично – рекреаційної діяльності в стратегіях та програмах розвитку територіальних громад;

3) створення власного туристично – інформаційного центру як окремого суб'єкта територіальної громади або забезпечення його функціонування на громадських засадах;

4) локальне регулювання туристичного збору для місцевих закладів гостинності та власників «зелених» садиб на територіях громад, які найбільш вражені від військових дій.

У працях українських науковців Л. М. Черчик та Г. О. Кувіки розглядаються сучасні організаційно-економічні засади відновлення конкурентоспроможності сфери гостинності України. Дослідники виявили конкурентні переваги сфери гостинності та туризму в Україні в контексті трендів сучасного розвитку та запропонували стратегічні альтернативи розвитку сфери гостинності туристичних регіонів країни [26; 27].

Дані моніторингу щодо стратегічного планування соціально - економічного розвитку, у т.ч. сфери туризму та рекреації в територіальних громадах свідчать, що станом на 01.05. 2025 року загальна кількість громад, які охоплені процесом стратегічного планування (1343) збільшилась на 24

територіальні громади у порівнянні у порівнянні з I кварталом 2024 року (1319) [28], а їх регіональний розподіл наведено на рис.1.4.

Рис. 1.4. Стан стратегічного планування соціально - економічного розвитку в територіальних громадах України на 01 січня 2025 року

Джерело: наведено автором на підставі даних [28]

В науковій літературі дискутуються питання повоєнного кластерного територіального розвитку сфери туризму та рекреації, що має інвестиційну спрямованість та міжгалузеву кооперацію щодо розбудови та модернізації туристичної та соціальної інфраструктури громад [21; 29; 30]. Наприклад, маємо позитивний досвід функціонування туристичного кластеру «Яблуневий шлях», який формувався територіальними громадами за підтримки донорів проекту «Заходи щодо економічного зростання» ЄС в рамках Східного партнерства. Заходи кластеризації дозволили сформувати шляхи реалізації та просування регіонального бренду туристичного продукту «Подільське яблуко» [21]. Досвід кластерного розвитку доводить, що в умовах повоєнного відновлення, туристичний кластер може бути формою

співпраці місцевих органів територіальної державної влади, громадських, наукових, освітніх установ та приватних форм підприємництва, що сприяє управлінню розвитком туристичної діяльності на рівні територіальної громади та відповідає основним пріоритетам Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, які наведено нами на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Основні пріоритети відновлення регіонів згідно Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки

Джерело: складено автором на підставі даних [2]

Фахівці визнають, що повоєнне відновлення інфраструктурних об'єктів в регіонах України не може включати лише відбудову знищених та пошкоджених об'єктів, а повинно відбуватися за принципом «BUILD BACK BETTER» на засадах впровадження найкращих доступних технологій та практик [2].

1.2. Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України

Пріоритетність розвитку туристично-рекреаційної сфери у стратегіях та програмах територіальних громад вимагає дослідження стану регіонального потенціалу щодо активізації діяльності суб'єктів сфери гостинності та туристичного бізнесу.

У дослідженнях науковців НАН України, туристично-рекреаційна сфера регіонів розглядається як «організаційно-економічна система взаємодіючих у процесі здійснення туристично-рекреаційної діяльності суб'єктів та об'єктів відносно її видів, наявності ресурсних атрактивних факторів» [31, с.11]. Вплив регіональних факторів атрактивності за видами туристично-рекреаційної діяльності визначає спеціалізацією територій для формування стратегій регіонального розвитку сфери туризму.

Закон України «Про туризм» надає інституційні умови щодо регіонального розвитку організаційних форм туризму: міжнародний, до якого належить в'їзний – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний – подорожі громадян України до інших країн, і внутрішній – подорожі в межах території України її громадян та осіб, які постійно проживають на її території. Для повоєнного розвитку сфери туризму територіальних громад необхідним є проведення моніторингу регіональних туристичних потоків та визначення економічного потенціалу їх розвитку для подальшої спеціалізації туристичних дестинацій.

Зауважимо, що туризм та рекреація не виділяються як окремі види економічної діяльності у Національному класифікаторі України (КВЕД). Оскільки КВЕД використовується для формування статистичних даних, при розробленні методів оцінки стану розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону необхідно визначити основні види туристично-рекреаційної діяльності, враховуючи характер послуг та ресурси, що забезпечують їх розвиток. Ми приєднуємося до думок науковців, які пропонують для

оцінювання стану конкурентоспроможності та перспектив розвитку потенціалу туристичної сфери в регіонах України дві складові регіонального туристично-рекреаційного комплексу:

- санаторно-курортна діяльність: надання послуг з розміщення та санаторно-курортного лікування;
- туристична діяльність туристичних операторів та туристичних агентів, інших суб'єктів сфери гостинності: надання туристичних, відпочинкових та інших рекреаційних послуг.

Туристично-відпочинкову діяльність за ресурсною привабливістю, науковці пропанують класифікувати за такими видами:

1) надання послуг, що пов'язані з природними умовами та ресурсами (природно-ресурсна атрактивність): пізнавальний, спортивно-оздоровчий, екстремальний, гірськолижний, екологічний, мисливський та рибальський туризм, сільський зелений туризм (агротуризм), оздоровчий відпочинок;

2) надання послуг, що пов'язані з історико-культурними ресурсами (історико-культурна атрактивність): екскурсійний, релігійний, етнокультурний, фестивальний туризм;

3) надання послуг, що пов'язані з комерційною та суспільною діяльністю (суспільно-комерційна атрактивність): діловий, розважально-ігровий, конгрес-туризм, шопінг-туризм [31, с.13].

До основних чинників, що формують туристичний потенціал розвитку територіальних громад регіону включають: природні ресурси; людські ресурси; культурно-історичні ресурси, фінансові ресурси; туристична та транспортна інфраструктура; законодавча та нормативно – правова система оподаткування підприємницької діяльності; інформаційно-цифрова інфраструктура; природоохоронна, медична, наукова, освітня та технологічна інфраструктура.

На потенціал розвитку сфери туризму територіальних громад регіонів України, поширюється дія перерахованих нижче чинників, які впливають на розвиток туристичної галузі загалом:

1. Людські ресурси, що характеризуються кількістю, кваліфікацією, вартістю робочої сили та трудовою етикою;

2. Туристично-рекреаційні ресурси, які визначаються кількістю, якістю, доступністю та вартістю. До них належать кліматичні умови, природні лікувальні ресурси, мальовничі ландшафти, водні об'єкти, історико-культурні пам'ятки тощо;

3. Інформаційні ресурси – це сукупність наукової, технічної та комерційної інформації, необхідної для формування й розробки туристично-рекреаційного продукту;

4. Грошові ресурси характеризуються обсягом і вартістю капіталу, який може бути спрямований на фінансування туристично-рекреаційної сфери;

5. Інфраструктура, що включає транспортну систему, підприємства розміщення та харчування, зв'язок, поштові послуги тощо. Стан цієї складової безпосередньо залежить від обсягу залучених грошових ресурсів.

Отже, перераховані чинники обумовлюють можливість виробництва туристичного продукту дестинації або рекреаційних послуг за відповідною якістю та ціною.

Ключовим економічним чинником розвитку туристичної сфери є не лише фінансові показники виробництва послуг та обсяги регіональних туристичних потоків, але й активність бізнес-середовища. Цей показник враховується при розрахунку глобального індексу конкурентоспроможності подорожей і туризму (TTCI - Travel & Tourism Competitiveness Index), а також застосовується для оцінки регіонального потенціалу розвитку сфери туризму та рекреації.

Система оцінювання за глобальними міжнародними індексами конкурентоспроможності галузі туризму є інструментами, які надають змогу аналізувати та порівнювати туристичний потенціал країн, регіонів або його складових [40, с.216]. Ранжування регіонів України за індикаторами активності бізнес-середовища за 2022 рік наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Рейтинг регіонів України за індикаторами активності бізнес-середовища
за 2022 рік

Регіональні утворення	ВРП/1 особу, грн.	Індекс економічного розвитку	Місце серед регіонів
АР Крим	...	...	...
області:			
Вінницька	88 380	0,874	10
Волинська	75 193	0,743	17
Дніпропетровська	126 209	1,248	4
Донецька	50 124	0,496	22
Житомирська	76 017	0,752	15
Закарпатська	49 538	0,490	24
Запорізька	99 738	0,986	5
Івано-Франківська	66 245	0,655	19
Київська	135 817	1,343	3
Кіровоградська	81 166	0,803	13
Луганська	20 297	0,201	25
Львівська	94 317	0,933	7
Миколаївська	86 750	0,858	11
Одеська	92 823	0,918	8
Полтавська	136 608	1,351	2
Рівненська	62 485	0,618	20
Сумська	75 817	0,750	16
Тернопільська	60 565	0,599	21
Харківська	97 428	0,963	6
Херсонська	66 973	0,662	18
Хмельницька	77 153	0,763	14
Черкаська	91 817	0,908	9
Чернівецька	50 110	0,495	23
Чернігівська	85 435	0,845	12
міста			
Київ	342 247	3,384	1
Севастополь	...	...	...

Джерело: складено автором на підставі даних [31]

Аналіз наведених регіональних даних за індикаторами активності бізнес-середовища дозволяє визначити серед регіональних лідерів: місто Київ, Полтавську, Київську, Дніпропетровську та Запорізьку області, які увійшли у першу п'ятірку регіонів України за підприємницькою активністю (табл. 1.1).

За умови відсутності оперативних даних за час військової агресії рф, розподіл туристичних потоків за видами туризму за 2014 – 2020 роки згідно даних статистичних спостережень наведено на рис. 1.6.

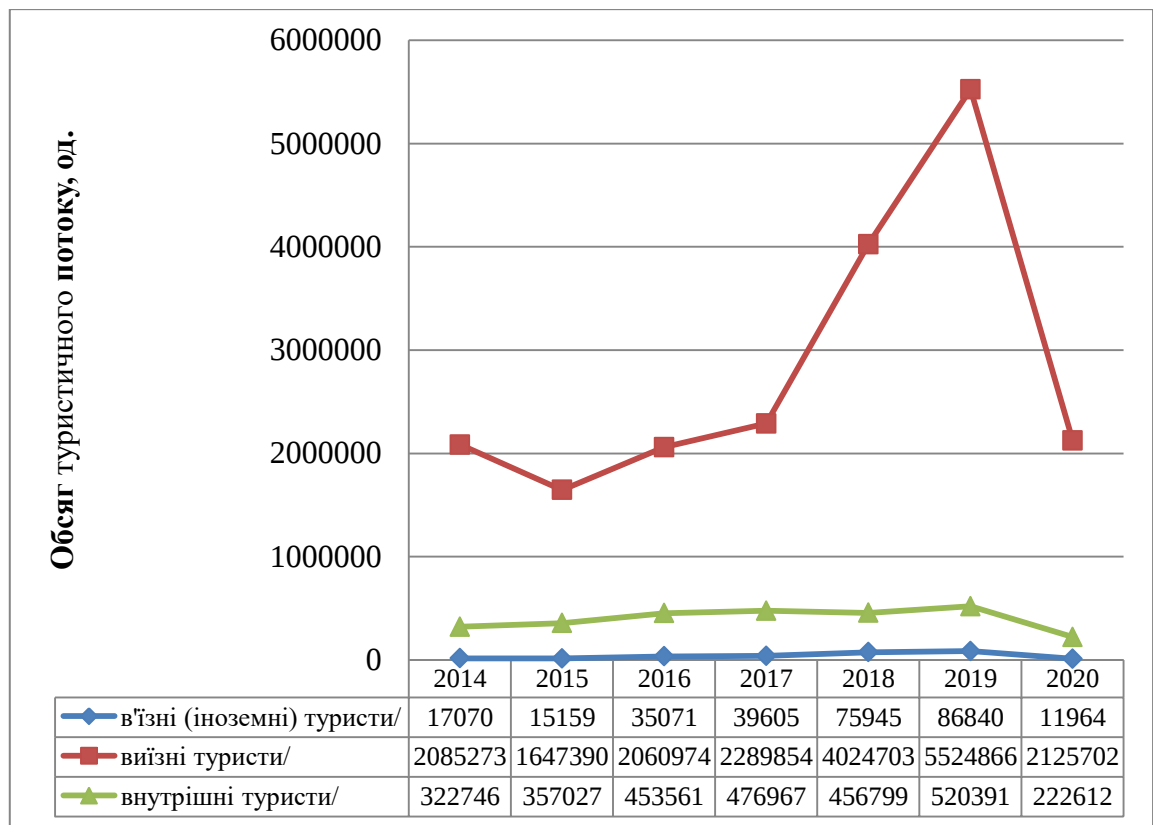

Рис. 1.6. Розподіл туристичних потоків за видами туризму (2014 – 2020 роки)

Джерело: складено автором на підставі даних [32]

Моніторинг статистичних даних свідчать, що в структурі туристичних потоків починаючи з 2014 року, левову частку посідали виїзні туристи. Частка внутрішніх туристів зростала у 2014-2017 роках (з 13 % до 17 %), а у 2018-2019 роках зменшувалась і становила 10,0 % та 8,5 % відповідно [32]. На розвиток туристичного потенціалу території впливає стан сфери послуг закладів розміщення, що є одним із джерел інформації щодо динаміки туристичного збору, ефективності використання інфраструктури сфери гостинності. Відмітимо, що прийняття Закону № 1441-IX від 29 квітня 2021

року «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», значно розширив коло суб'єктів туристичної діяльності громад щодо розвитку підприємництва на ринку послуг розміщення туристів, що позитивно вплинуло та розвиток регіональних ринків внутрішнього туризму.

Статистичні спостереження свідчать, що на протязі 2010 - 2020 рр. кількість закладів сфери гостинності України збільшилась на 32 % і складає 11698 об'єктів [33]. На рис. 1.7 наведено розподіл засобів розміщення за типами у структурі закладів гостинності станом на 01.01.2021 року, де частка готелів складає 44%.

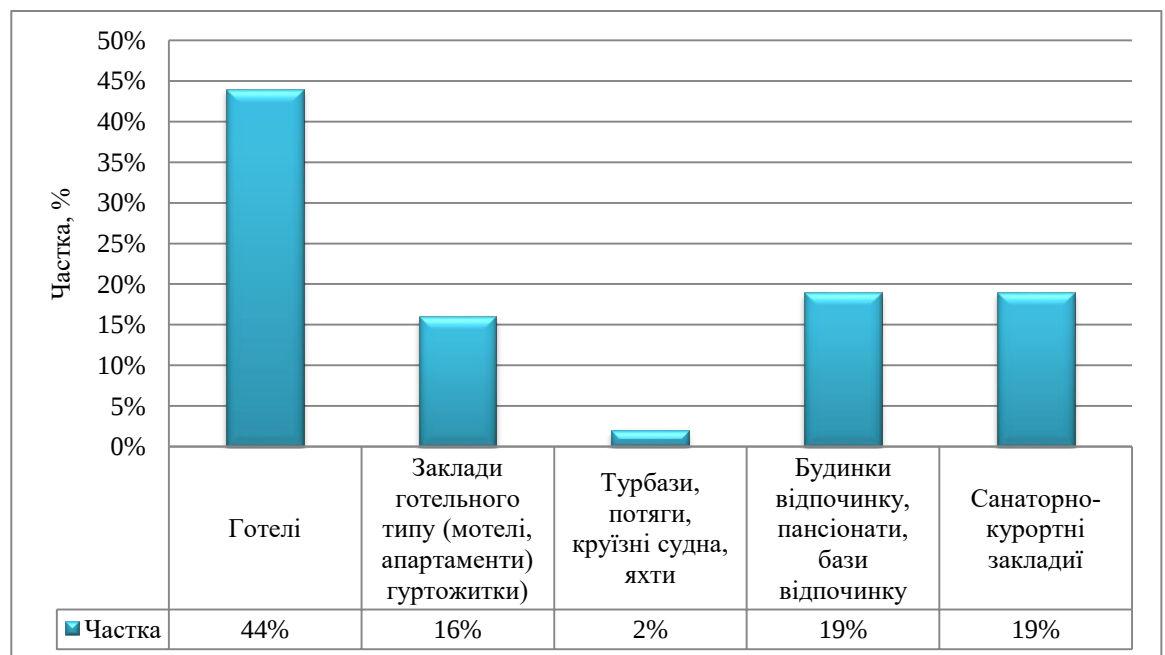

Рис. 1.7. Розподіл засобів розміщення за типами у структурі закладів гостинності (2014 – 2020 роки)

Джерело: складено автором на підставі даних [33]

Звернемо увагу, що в регіонах півдня України спостерігається значний вплив чинників сезонності на діяльність підприємців місцевої сфери туризму та рекреації, оскільки 80% туристичних потоків припадає на літній період. Для оцінювання потенціалу регіонального розвитку сфери туризму доцільно здійснити дослідження кількісних показників діяльності туроператорів та турагентів за регіонами. Регіональний розподіл туроператорів та турагентів за основними показниками діяльності у 2020 році наведено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Основні показники діяльності туроператорів та турагентів у 2020 році за
регіонами України

Регіон	Кількість туроператорів та турагентів, одиниць	Кількість реалізованих туристичних пакетів, всього одиниць	Кількість реалізованих туристичних пакетів вну- трішнім та іноземним туристам, одиниць	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, всього, осіб	Кількість внутрішніх та іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, осіб
1	2	3	4	5	6
Україна	3867	1418030	173037	2360278	234576
Вінницька	79	12098	3842	26470	7352
Волинська	70	4401	385	10047	883
Дніпро- петровська	431	36603	2839	78100	4898
Донецька	82	9328	1992	18672	4178
Житомирська	59	5031	478	11203	690
Закарпатська	72	7188	2218	14669	2513
Запорізька	147	19019	6173	33169	7652
Івано- Франківська	104	56767	51832	62479	52049
Київська	220	21307	1485	47950	2799
Кірово- градська	57	3918	638	7774	933
Луганська	37	1769	20	3411	38
Львівська	265	69155	19887	100824	24095
Миколаївська	89	5741	264	11103	412
Одеська	194	18405	2380	28182	2981
Полтавська	124	8512	270	18993	1054
Рівненська	102	8268	818	19269	1293
Сумська	85	7334	2357	12004	2843
Тернопільська	65	3168	70	8199	613
Харківська	234	24854	4692	43989	7807
Херсонська	54	6928	2790	13767	5533
Хмельницька	63	5893	405	11073	802
Черкаська	99	8739	2067	15761	3391
Чернівецька	55	4259	109	7825	538
Чернігівська	57	6754	277	15849	1242
м. Київ	1023	1062591	64749	1739496	97987

Джерело: складено автором на підставі даних [34]

Як свідчать показники діяльності туроператорів та турагентів у 2020 році за регіонами України, лідерами за кількістю внутрішніх та іноземних туристів, обслугованих туроператорами та туристичними агентами є Івано-Франківська, Львівська області та місто Київ.

На основі статистичних даних, що характеризують потенціал розвитку санаторно-курортних закладів, науковці виділяють шість кластерів регіонів України за рівнем розвитку ринку санаторних послуг [35; 36, с. 9] :

I кластер: Львівська й Одеська області.

II кластер: м. Київ.

III кластер: Вінницька, Закарпатська та Полтавська області.

IV кластер: Запорізька, Київська, Харківська й Івано-Франківська області.

V кластер: Волинська, Донецька, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Хмельницька та Чернівецька області.

VI кластер: Дніпропетровська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська й Чернігівська області.

Зокрема, Львівська та Одеська області (I кластер) мають значні конкурентні переваги, що підтверджується їхньою часткою в загальному регіональному розподілі за такими показниками:

Кількість закладів: Львівська — 13,6%, Одеська — 10,0%.

Загальна площа закладів: Львівська — 11,5%, Одеська — 9,9%.

Кількість ліжок (місць): Львівська — 16,8%, Одеська — 17,7%.

Дані моніторингу Державного агентства розвитку туризму надають змогу проаналізувати загальні тенденції податкових надходжень, що відображено на рис.1.8. У 2024 році суб'єкти туристичного бізнесу сплатили до державного бюджету 2,938 млрд грн податків. Це значне зростання порівняно з 2023 роком (2,049 млрд грн) та 2021 роком (2,232 млрд грн). При цьому кількість платників податків у 2024 році зросла на 7% порівняно з 2023 роком.

Кількість юридичних осіб залишилася на рівні 3,5 тис., тоді як кількість фізичних осіб-підприємців зросла на 9%. Однак, порівняно з 2021 роком, загальне скорочення платників податків становить 20%, оскільки кількість юридичних осіб зменшилася на 33%, а фізичних – на 15% [37].

ПОДАТКИ ЗА 2024 РІК

2021	2 232 млн грн		
2022	1 551 млн грн		
2023	2 049 млн грн		
2024	2 938 млн грн	+89%	+43% +32%

КІЛЬКІСТЬ ПЛАТНИКІВ

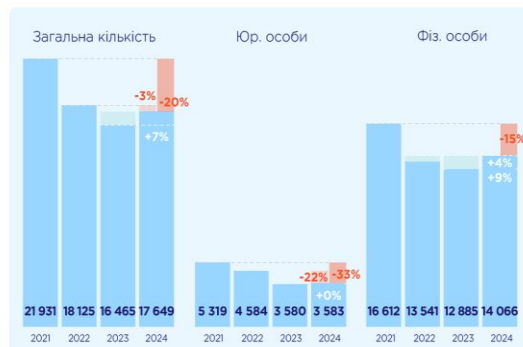

Рис. 1.8. Динаміка податкових надходжень за видами діяльності у туристичної галузі за 2021 - 2024 роки

Джерело: наведено автором на підставі даних [37]

Розподіл надходжень за категоріями свідчить, що найбільшу частку (66,5%) забезпечили готелі, сплативши 1,954 млрд грн. Ця сума майже вдвічі перевищила показники 2023 р. (1,304 млрд грн) та 2021 р. (1,289 млрд грн).

Надходження від туроператорів також зросли майже вдвічі, з 205,8 млн грн у 2023 році до 304,7 млн грн. Це більше, ніж 259 млн грн у 2021 році.

Надходження від туристичних агентств зросли до 265,2 млн грн порівняно з 193,3 млн грн у 2023 році. Однак, порівняно з 2021 роком (279,3 млн грн), зафіксовано невелике падіння на 5%.

Зросли також надходження від туристичних баз та дитячих таборів — до 201,1 млн грн проти 145,9 млн грн у 2023 році. Хоча це й зростання, сума значно менша, ніж у 2021 році (328,2 млн грн).

Надходження від кемпінгів та стоянок для автофургонів зросли більш ніж удвічі: з 2,9 млн грн у 2023 році до 4,6 млн грн. Порівняно з 2021 роком (2,4 млн грн), надходження збільшилися майже на 100%.

За минулий, 2024 рік, туристичний збір в Україні зріс майже на 23% порівняно з 2023 роком, коли до бюджету надійшло 222,62 млн грн. У 2022 році ця сума становила 178,95 млн грн, що на 53% менше, ніж у 2023 році. Динаміка надходжень туристичного збору за 2021 - 2024 роки наведено на рис.1.9.

Ставка туристичного збору встановлюється місцевими радами і становить до 0,5% від вартості проживання для внутрішнього туризму та до 5% для в'їзного. Станом на 2023 рік це було до 30 грн та 300 грн відповідно.

Рис. 1.9. Динаміка надходжень туристичного збору за 2021 - 2024 роки

Джерело: наведено автором на підставі даних [38]

До лідерів за сплатою туристичного збору увійшли місто Київ та 5 областей. У таблиці 1.3 наведено розподіл туристичного збору за 2024 рік по регіонах-лідерах, а також порівняння з попередніми роками.

Таблиця 1.3

Розподіл туристичного збору за 2024 рік по регіонах-лідерах, млн. грн.

№ з/п	Регіони	2024	2023	Зміна до 2023, %	2022	Зміна до 2022, %
1	Місто Київ	49,18	30,38	+62%	31,47	+56%
2	Львівська область	47,11	46,09	+2%	41,43	+14%
3	Івано-Франківська область	33,10	20,41	+62%	17,96	+84%
4	Черкаська область	23,53	21,57	+9%	12,56	+87%
5	Закарпатська область	23,09	22,16	+4%	19,47	+19%
6	Дніпропетровська область	15,96	13,22	+21%	9,21	+73%

Джерело: складено автором на підставі даних [38]

Аналіз даних таблиці 1.3 та рис. 1.9 надає змогу дійти до висновку, що знаходження туристичного збіра до бюджету за регіонами за 2022 – 2024 роки мають позитивну динаміку та свідчить, що у 2024 році сектор готельного господарства сфери туризму та рекреації майже досяг довоєнного рівня за показниками бюджетних надходжень.

Висновки до I розділу. Розгляд науково-теоретичних аспектів розвитку регіональної сфери туризму та рекреації надає підґрунтя щодо формування стратегічних напрямів подальшого розвитку рекреаційно-туристичних послуг місцевих громад за рахунок природно-рекреаційного потенціалу території, активізації підприємницької діяльності. Динаміка розвитку регіональних секторів економіки галузі та функціонування туристичної діяльності в громадах, формують передумови повоєнного відновлення туристичних потоків та діяльності закладів сфери гостинності в регіонах України, участі суб'єктів бізнесу територіальних громад в реалізації оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Серед регіонів України, Івано-Франківська, Львівська області та місто Київ є лідерами за кількістю внутрішніх та іноземних туристів, обслугованих туроператорами та туристичними агентами.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ БОЛГРАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Загальна характеристика природно – ресурсного потенціалу розвитку сфери туризму територіальної громади

Реформа децентралізації в державі призвела до формування нових територіальних районних адміністративних утворень. Болградська міська територіальна громада сформована 12.06.2020 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України №720-р на базі населених пунктів, які наведено в табл.2.1. Місто Болград засноване в 1821 році і сьогодні є центром однойменного району Одеської області. Після проведених місцевих виборів сформовано органи управління громадою, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Таблиця 2.1

Територіальний склад Болградської міської територіальної громади

Населений пункт	Наявне населення на 01.01. 2021 р.	Кількість домогосподарств	Земельні ресурси, га	
			Всього	В т.ч. в межах населеного пункту
Болград	14962	4825	9725,5	1170,0
Виноградівка	3431	1235	6961,7	396,0
Владичень	1095	475	4564,0	239,4
Залізничне	3133	1190	3504,3	342,7
Оксамитне+Тополине	1178	433	1757,0	121,0
Табаки	2251	878	2918,9	375,0
Всього:	26050	9036	29431,4	2644,1

Джерело: наведено автором на підставі даних [42]

Як бачимо з табл. 2.1 до складу територіальної громади включено місто Болград та 6 населених пунктів, де зосереджено 9036 домогосподарств.

Болградська міська територіальна громада Болградського району Одеської області, розташована на крайньому південному заході України, в українському Придунав'ї та є частиною Бессарабії (географічно територія визначається як розташована між річками Прут і Дністер), а також Буджацького степу (див. рис. 2.1). «Територія громади безпосередньо межує з Республікою Молдова, охоплює північне узбережжя озера Ялпуг, що входить до системи заплавних водойм українського Придунав'я. Площа території громади складає 29431,4 га (з урахуванням водної поверхні). До початку військових дій населення громади складало 26050 осіб, у т.ч. сільське населення складає - 13107 осіб, щільність населення - 88,5 осіб/на кв. км території громади» [42].

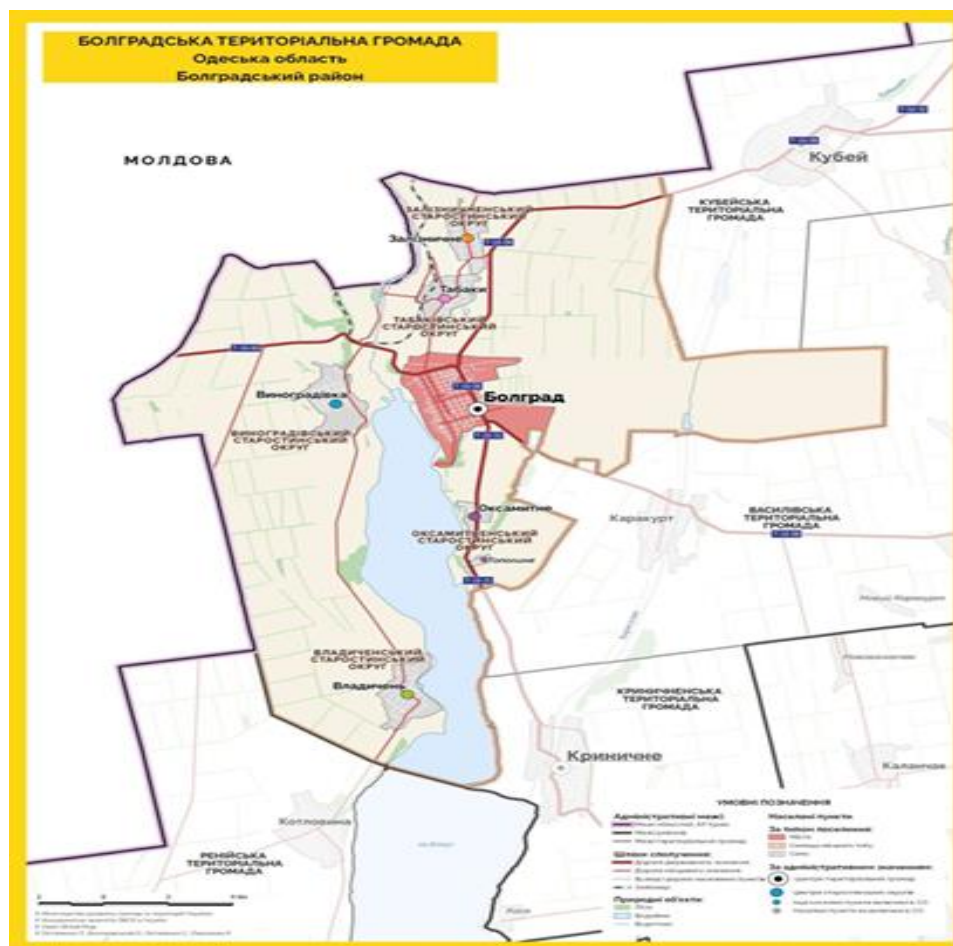

Рис. 2.1. Географічне розташування Болградської міської територіальної громади

Джерело: наведено автором на підставі даних [42]

Громада володіє значними природно-рекреаційними ресурсами. Ключовим серед них є озеро Ялпуг, що слугує як основним джерелом прісної води, так і центром відпочинку. Його мальовничі береги, а також інші території громади, рясніють природними та штучними лісопарками. Місцевий клімат характеризується великою кількістю сонячних днів, тривалим вегетаційним періодом та посушливими літом й осінню. Ці природні переваги та вигідне географічне розташування створюють значний, хоча й поки що мало освоєний, потенціал для розвитку рекреаційних послуг та «зеленого» туризму.

Для розвитку транскордонної туристично-рекреаційної діяльності, Болградська міська територіальна громада має вигідне прикордонне та транзитне розташування для здійснення ефективної співпраці з Республікою Молдова та з країнами південно-західної Європи. Громада розташована у безпосередній близькості до найважливіших автомагістралей: – Міжнародного транспортного коридору (МТК) №9, автодороги міждержавного значення E87 (Одеса – Анталія, Турецька республіка). Цей автошлях на території України збігається з національною автотрасою M15 Одеса – Рені (на Бухарест, Румунія).

Болградська міська територіальна громада знаходиться в степовій зоні нижнього Дунаю, що визначає її переважно рівнинний рельєф з характерними пагорбами та долинами. Проте, ландшафт доповнюють численні природні та створені людиною лісопарки. Місцевий клімат вирізняється значною кількістю сонячних днів, а також посушливим літом та осінню. Ці умови ідеальні для розвитку сільського господарства, рекреації та туризму.

Таким чином, географічне розташування та природно-рекреаційні багатства громади надають унікальні можливості. Вони можуть не лише забезпечити додатковий дохід та робочі місця для населення, а й суттєво диверсифікувати економічний та туристичний профіль регіону.

Структура територіального розподілу природних ресурсів громади щодо розвитку рекреаційного природокористування наведено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Структура територіального розподілу земельно-водних ресурсів Болградської міської територіальної громади за населеними пунктами

Тип ресурсу	Всього, га	Болград	Виноградівка	Владичень	Залізничне	Табаки	Оксанитне + Тополине
Рілля	13975,5	977,3	4913,7	3188,3	2505,0	1837,5	553,7
Багаторічні насадження	3559,4	1782,9	506,1	261,8	200,7	210,9	597,0
Пасовища	2087,5	335,3	620,6	539,6	215,3	162,4	214,3
Лісове покриття	1280,7	181,7	358,8	308,8	81,1	228,0	122,3
Землі забудови	3210,6	2 495,7	169,7	97,8	214,2	131,0	102,2
Відкриті землі	554,1	46,5	111,2	66,0	181,7	126,9	21,8
Води	4165,2	3 839,0	99,4	8,8	19,0	161,8	37,2
Госпдвори /шляхи/прогони	598,4	67,1	182,2	92,9	87,3	60,4	108,5
Всього:	29431,4	9 725,5	6 961,7	4 564,0	3 504,3	2 918,9	1 757
у т.ч. землі населених пунктів	2644,1	2644,1	1 170,0	396,0	342,7	375,0	121,0

Джерело: складено автором на підставі даних [42]

Як свідчать дані таблиці 2.2, найбільша зона лісового покриття приходить на землі селища Виноградівка, що надає передумови для розвитку екологічного туризму в громаді. Для реалізації даного напрямку туризму, громаді необхідно вирішити проблеми щодо формування

комплексного просторового плану розвитку рекреаційних територій та генеральних планів населених пунктів; почати повоєнну розбудову сучасної дорожньо-транспортної інфраструктури; якісного та безперервного водопостачання; утилізацію стічних вод, промислових та побутових відходів на території селищ громади. У той же час, звернемо увагу, що Болградська громада входить до Придунайського водогосподарського району. Забори води для питного водопостачання здійснюється з річки Дунай та підземних водоносних горизонтів. На території Придунайського водогосподарського району налічується 296 артсвердловин, з них 204 (69 %) знаходяться у незадовільному технічному стані [43].

До складу екологічної мережі Одеської області включено землі природно-заповідного фонду, у тому числі що знаходяться на території Болградської міської територіальної громади (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Територіальний розподіл загальної площі екологічних мереж та природно-заповідного фонду в Одеському регіоні, станом на 2023 рік

№ з/п	Адміністративно-територіальні одиниці регіону, район	Загальна площа, тис. га	Загальна площа екомережі, тис. га	Об'єкти ПЗФ, тис. га
1	Березівський	539,359	177,52	12,84
2	Білгород-Дністровський	507,099	196,955	39,381
3	Болградський	461,634	104,253	5,929
4	Ізмаїльський	341,393	280,421	58,24
5	Одеський	230,731	147,795	23,7
6	Подільський	694,230	235,558	21,884
7	Роздільнянський	376,001	112,042	1,917
Всього по області:		3 150,447	1 254,544	163,891

Джерело: складено автором на підставі даних [43, с.70]

Як вказують дані таблиці 2.3 та наші розрахунки, на екологічні мережі Болградського району приходить 104,253 тис га або 8,3%, а частка природно-заповідного фонду складає 3,62% від загальної площі за регіоном. Екологічні мережі — це спеціально сформовані системи природних

територій та об'єктів, що охороняються та інтегруються в систему сталого розвитку, які створюють в природоохоронних буферних зонах умови для рекреаційної діяльності. Звернемо увагу, що екологічний туризм є формою відпочинку, що поєднує ознайомлення з природою та культурою, підтримку місцевих спільнот і мінімізацію негативного впливу на довкілля.

Фахівці відзначають, що за даними Global Ecotourism Market Report 2022, ринок екологічного туризму зростає з \$181,1 млрд у 2020 році до \$333,8 млрд до 2027 року з середньорічним темпом зростання (CAGR) на рівні 14,3% [44]. Екологічний або зелений туризм часто використовує екологічні мережі як свої природні ресурси, сприяючи їх збереженню через дбайливе ставлення до довкілля та підтримку місцевої економіки, що є перспективним напрямом розвитку сфери туризму для Болградської міської територіальної громади. Для визначення соціально-економічного значення природно-ресурсного потенціалу громади щодо розвитку сфери туризму представимо зв'язок між екологічними мережами та екологічним туризмом на рис.2.2.

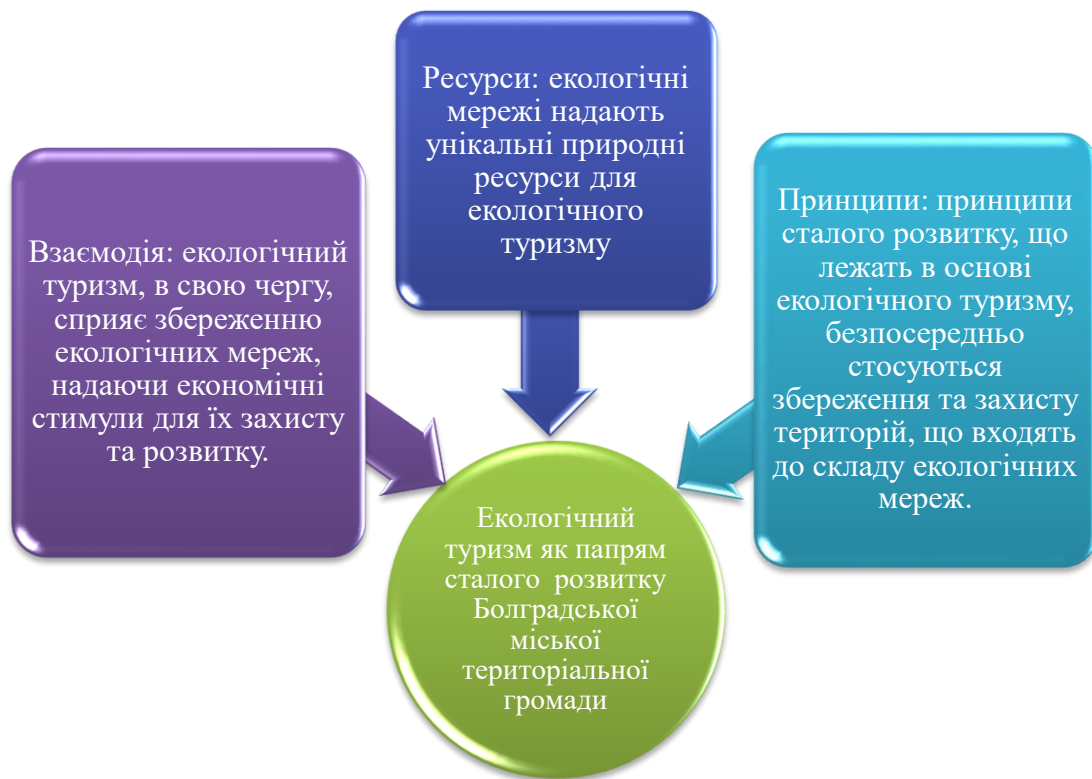

Рис. 2.2. Зв'язок між екологічними мережами та екологічним туризмом

Джерело: складено автором

На нашу думку, основними перевагами сталого розвитку потенціалу екологічних мереж Болградської міської територіальної громади щодо екологічного туризму є:

- збереження природних територій, рослин та тварин;
- підтримка екологічного балансу території громади;
- створення умов для розвитку сталого туризму територіальної громади.

Вагомим ресурсом для розвитку сталого туризму має стати сформований Департаментом екології та природних ресурсів Одеської обласної державної адміністрації спільно з науковцями ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України», проєкт створення національного природного парку «Буджацькі степи» на території Болградського району.

Для формування сприятливого інвестиційного клімату, та подальшого розвитку природно-ресурсного потенціалу, туристичного бізнесу та рекреаційних послуг, у 2024 році в Болградській міській громаді відбулися два масштабних міжнародних заходи: Бессарабський економічний форум та Винний фестиваль «Bolgrad Wine Fest». У Бессарабському економічному форумі, який відбувся у травні 2024 року прийняли участь 300 візитерів, серед яких міжнародні бізнес-партнери з Болгарії, Туреччини, Молдови та Румунії, делегації з шести областей України (Одеська, Миколаївська, Київська, Тернопільська, Херсонська та Харківська область). До форуму долучилося більше ніж 10 громад Одеського регіону.

З 2010 року в місті Болград проходить «Bolgrad Wine Fest» — щорічний винний фестиваль, де виробники та туристична спільнота обговорюють проблеми просування продуктів виноробства, розробки нових туристичних маршрутів та локацій винного та гастрономічного туризму. Туристи, які відвідують локації фестивалю мають змогу дегустувати продукцію виноробів та страви закладів гостинності, ознайомитися з природно-рекреаційними ресурсами, традиціями виноробства та гастрономії Бессарабії, самобутньою культурою, історією, етнографічною спадщиною територіальної громади.

2.2. Аналіз ресурсів соціально-економічного розвитку Болградської міської територіальної громади

В умовах військового стану для пошуку ефективних механізмів розвитку економічних ресурсів транскордонного співробітництва територіальних громад Болградського району на шляху до євроінтеграції, у 2024 році на базі Буджацької громади пройшов Форум міжнародного територіального співробітництва Україна-Молдова «Від транскордонної співпраці до європейської інтеграції: Створення механізмів стійкого розвитку громад і регіонів за допомогою ArcGIS», де було обговорено шляхи галузевої кооперації, заходи рекреаційного природокористування, покращення довкілля та сталого розвитку громад України та Молдови. Це дало значний поштовх для активізації суб'єктів бізнесу Болградської міської територіальної громади.

Болградський район має значний потенціал для розвитку промисловості, особливо у сфері переробної промисловості та енергетики. Сприятливе географічне розташування та наявність трудових ресурсів створюють необхідні умови для інвестування та розвитку виробництва. Основною метою промисловості є забезпечення сприятливих умов для діяльності суб'єктів малого, великого та середнього підприємництва, усунення обмежень, які стримують розвиток підприємницької діяльності в Болградському районі. В районі функціонує ряд промислових підприємств, які спеціалізуються на переробці сільськогосподарської продукції, виробництві будівельних матеріалів, легкій промисловості та виробництві електроенергії, мережа підприємств які спеціалізуються в сфері гостинності аграрного та винного туризму.

Для визначення стану господарської діяльності та ресурсів розвитку економічного потенціалу, доцільним буде проведення аналізу фінансових та демографічних показників, зайнятості населення у Болградському районі та місцевій територіальній громаді. За даними Головного управління статистики

в Одеській області, представимо показники кількості діючих суб'єктів господарювання по районах станом на 01.01.2022 рік у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Кількість діючих суб'єктів господарювання Болградського району в регіональному розподілі станом на 01.01.2022 року

Територіальні утворення	Усього, одиниць	У тому числі			
		підприємства		фізичні особи-підприємці	
		одиниць	у відсотках до загальної кількості діючих підприємств	одиниць	у відсотках до загальної кількості діючих фізичних осіб-підприємців
Одеська область	132857	23962	100,0	108895	100,0
у розрізі районів					
Березівський	3679	719	3,0	2960	2,7
Білгород-Дністровський	8479	1049	4,4	7430	6,8
Болградський	5462	652	2,7	4810	4,4
Ізмаїльський	7789	1136	4,7	6653	6,1
Одеський	97000	19117	79,8	77883	71,5
Подільський	7435	846	3,5	6589	6,1
Роздільнянський	3013	443	1,9	2570	2,4

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

За даними аналізу можна зробити висновок, що частка Болградського району за кількістю діючих суб'єктів господарювання є невеликою та складає за підприємствами - 2,7%, а за кількістю діючих фізичних осіб-підприємців - 4,4% в регіональному розподілі.

Нами згруповані показники господарської діяльності суб'єктів бізнесу за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) та за територіальним розподілом станом на 01.01.2022 року, що наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Показники діяльності суб'єктів бізнесу районних громад Одеського регіону за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) за 2021 рік

Територіальні утворення	Усього за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн	У тому числі			
		підприємства		фізичні особи-підприємці	
		Усього, тис. грн	у відсотках до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг)	Усього, тис. грн	у відсотках до загальної кількості реалізованої продукції (товарів, послуг)
Одеська область	658984295,1	573808573,9	100,0	85175721,2	100,0
у розрізі районів					
Березівський	8446238,2	6708739,6	1,2	1737498,6	2,0
Білгород-Дністровський	21919154,4	17306201,0	3,0	4612953,4	5,4
Болградський	11947354,4	9032628,3	1,6	2914726,1	3,4
Ізмаїльський	15158428,1	11219793,1	1,9	3938635,0	4,6
Одеський	582028277,5	515454479,5	89,8	66573798,0	78,2
Подільський	14559670,3	10666387,3	1,9	3893283,0	4,6
Роздільнянський	4925172,2	3420345,1	0,6	1504827,1	1,8

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

За даними, які наведено у таблиці 2.5 бачимо, що за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг), суб'єкти бізнесу Болградського району займають середні позиції за регіональним розподілом. Далі у табл. 2.6 наведемо регіональний розподіл районів Одеського регіону за економічними показниками діяльності підприємств: кількість діючих підприємств, кількість зайнятих працівників та витрати на оплату праці.

Таблиця 2.6

Показники діяльності підприємств районів Одеського регіону за 2021 рік

Територіальні утворення	Кількість діючих підприємств, одиниць	Кількість зайнятих працівників, осіб	Кількість найманих працівників, осіб	Витрати на оплату праці, тис. грн	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн
Одеський регіон	23962	304520	298681	35937309,9	573808573,9
у розрізі районів					
Березівський	719	4995	4519	394151,3	6708739,6
Білгород-Дністровський	1049	13797	13418	1303335,1	17306201,0
Болградський	652	6683	6363	568241,0	9032628,3
Ізмаїльський	1136	15057	14556	1484779,6	11219793,1
Одеський	19117	249292	245840	30833018,0	515454479,5
Подільський	846	10771	10343	996963,5	10666387,3
Роздільнянський	443	3925	3642	356821,4	3420345,1

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

За даними, які наведено у таблиці 2.6 бачимо, що кількість найманих працівників на підприємствах Болградського району складає 6363 осіб, або 2,14% від загального регіонального показника, а витрати на оплату праці – 1,6% відповідно.

Обсяг реалізованої підприємствами Болградського району промислової продукції у січні-вересні 2024 року склав 1 234,2 млн. грн, темп росту до відповідного періоду 2023 року склав 109,5%. Обсяг реалізації промислової продукції у 2024 році складає – на рівні 1 542 701,75 тис. грн, що на 6,6% більше ніж у 2023 році [46].

Далі доречно навести аналізовані показники стану прибутковості діючих підприємств, які не зважаючи на виклики військового стану, не припинили господарську діяльність в територіальних громадах. У таблиці 2.7 нами наведено наступні показники: фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування, прибутковості та збитковості за районами Одещини.

Таблиця 2.7

Регіональний розподіл районів Одещини за фінансовими результатами
діяльності підприємств громад за 2024 рік

Територіальні утворення	Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування, тис. грн	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис. грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис. грн
Одеська область	28379936,8	69,6	47348905,4	30,4	18968968,6
у розрізі районів					
Березівський	1188865,7	83,7	1256513,4	16,3	67647,7
Білгород- Дністровський	1690209,7	70,5	2640095,7	29,5	949886,0
Болградський	1891070,2	81,7	2024925,5	18,3	133855,3
Ізмаїльський	1674870,6	71,9	2103749,3	28,1	428878,7
Одеський	18867902,5	67,7	36011709,1	32,3	17143806,6
Подільський	1798376,8	82,9	1996270,3	17,1	197893,5
Роздільнянський	1268641,3	82,4	1315642,1	17,6	47000,8

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

За регіональним розподілом районів Одещини за фінансовими результатами діяльності підприємств громад, у 2024 році, спостерігаємо найбільшу частку збиткових підприємств у Одеському районі, а частка збиткових підприємств Болградського району складає – 18,3% від загальної кількості підприємств.

За своїми природно-кліматичними умовами Болградська міська територіальна громада має переваги для вирощування винограду, виноробства та розвитку напрямів винного туризму. Серед громад Одеської області, вона є лідером за обсягами виробництва винограду. Але спостерігаємо тяжкі економічні наслідки війни, які призвели до припинення виноробства в громадах Півдня України, де виноградні масиви зруйновані

обстрілами, а обсяги реалізації вина за підсумками 2022 року, порівняно до 2021р., в середньому впали на 30% в гривнях і на 40% в пляшках [47]. У той же час, аграрії – виробники винограду Болградської міської територіальної громади продовжують виробництво. Порівняння показників виробництва винограду за 2023 – 2024 наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Показники виробництва винограду виноробами Болградської міської територіальної громади за 2023 – 2024 роки

Обсяг виробництва, тонн		Урожайність, з 1 га зібраної площі, ц	
2023	2024	2023	2024
23 035	17 671	41,6	35,3

Джерело: складено автором на підставі даних [46]

За 2024 рік обсяги виробництва винограду становили 17 671 тонн, що на 23,3% менше, ніж за 2023 рік, середня врожайність склала 35,3 ц/га, що на 15,1% менше, ніж у 2023 році [46]. Незважаючи на наявний потенціал, розвиток промисловості громади стикається з низкою ключових викликів: недостатність інвестицій для реалізації місцевих проєктів; нестача кваліфікованих кадрів, у тому числі через мобілізаційні процеси, пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ на територію України; погіршення логістичних умов та зменшення ринків збуту. Проте, одним із інноваційних проєктів у районі є створення в Болградській міській громаді індустріального парку. Цей парк має стати сучасною промисловою платформою, де будуть розміщені підприємства, що спеціалізуються на переробці сільськогосподарської продукції, виробництві харчових продуктів, виробництві альтернативної «зеленої» енергії [46].

Для визначення стану підприємницького потенціалу та фінансового забезпечення розвитку сфери туризму було проаналізовано показники, що характеризують бізнес-середовище та бюджетне наповнення. На території Болградського району в 2024 році було зареєстровано 68 347 активних

платників податків, з яких 66 187 — фізичні особи та 2 160 — юридичні. Загальна кількість платників податків зменшилася на 3,3% порівняно з 2023 р., коли їхня кількість становила 70 679 осіб (68 222 фізичні та 2 314 юридичні). Також у 2024 р. в Болградському районі було зареєстровано 6034 суб'єкти малого, 80 — середнього та 146 — великого підприємництва [46].

Згруповані показники надходжень до місцевих бюджетів громад Болградського району за 2024 рік наведено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Показники надходжень до місцевих бюджетів об'єднаних громад
Болградського району за 2024 рік

Територіальні утворення	Надходження 2023	План надходжень 2024	Факт надходжень 2024	Темп росту до 2023, %	Виконання до розпису, %
Болградський район	879 544 960	931 467 477	970 435 518	110,3%	104,2%
Арцизька міська рада	187 522 430	195 173 889	203 224 094	108,4%	104,1%
Болградська міська рада	227 772 330	213 066 357	221 781 528	97,4%	104,1%
Буджацька селищна рада	85 740 100	81 262 000	86 866 869	101,3%	106,9%
Василівська сільська рада	51 479 600	58 830 000	59 522 729	115,6%	101,2%
Городненська сільська рада	38 266 300	38 352 282	42 273 161	110,5%	110,2%
Криничненська сільська рада	11 955 200	14 942 036	15 309 377	128,1%	102,5%
Кубейська сільська рада	28 350 200	28 971 218	30 402 783	107,2%	104,9%
Павлівська сільська рада	46 242 300	53 303 520	56 535 609	122,3%	106,1%
Бессарабська селищна рада	147 797 200	193 745 691	204 574 787	138,4%	105,6%
Теплицька сільська рада	54 419 300 53	53 820 483	49 944 581	91,8%	92,8%

Джерело: складено автором на підставі даних [46]

Нами проаналізовано основні джерела надходжень за видами податків та зборів до бюджету громад Болградського району та згруповані показники наведено у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Показники основних надходжень за видами податків та зборів до бюджету громад Болградського району за 2024 рік

Показник	Сума надходжень (тис. грн)	Виконання до розпису (%)	Додатково отримано (тис. грн)
Загальні надходження	970435,5	104,2	38968
ПДФО	369137,2	106,8	23498,8
Плата за землю	316898	102,4	7333,8
Єдиний податок	229955,6	102,2	4950,7
Акцизний збір	21475,3	105,4	1101
Плата за нерухомість	9237,7	110,5	876,8
Інші надходження	23731,7	105,4	1206,9

Джерело: складено автором на підставі даних [46]

Дані, що наведено у таблиці 2.10 демонструють позитивну динаміку надходжень до місцевих бюджетів територіальних громад Болградського району за 2024 рік. Загальна сума надходжень становить 970 435,5 тис. грн., що на 10,3% більше, ніж у 2023 році, і на 4,2% перевищує заплановані показники. Це свідчить про ефективне управління бюджетом та стабільну економічну активність у громадах та надає змогу зробити висновки:

1. Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) становить найбільшу частину надходжень — 38,04% від загальної суми. Це основний податок, який є стабільним джерелом доходів для місцевих бюджетів, оскільки залежить від заробітної плати та доходів громадян.
2. Плата за землю займає друге місце з часткою 32,65%. Це показує, що надходження від використання земельних ресурсів є значним чинником для наповнення бюджету.

3. Єдиний податок становить 23,70% від усіх надходжень. Цей податок є ключовим для підтримки малого та середнього бізнесу.
4. Інші податки, такі як акцизний збір (2,21%), плата за нерухоме майно (0,95%) та інші податкові надходження (2,45%), складають менші частки, але також демонструють позитивне перевиконання плану, що свідчить про їхню важливість для загального фінансового стану громад.

Аналіз доходної частини бюджету Болградської міської територіальної громади показав, що податкові та неподаткові надходження загального фонду за 2024 р. у порівнянні з 2023р. не надійшли в сумі 5 265,42 тис. грн. Фактичні податкові та неподаткові надходження за 2024 р. у порівнянні з 2022 р. не надійшли в сумі 10 266,78 тис. грн. На рис. 2.3 нами подано структура надходжень до загального фонду бюджету без урахування трансфертів за 2024 рік в порівнянні з 2022-2023 роками.

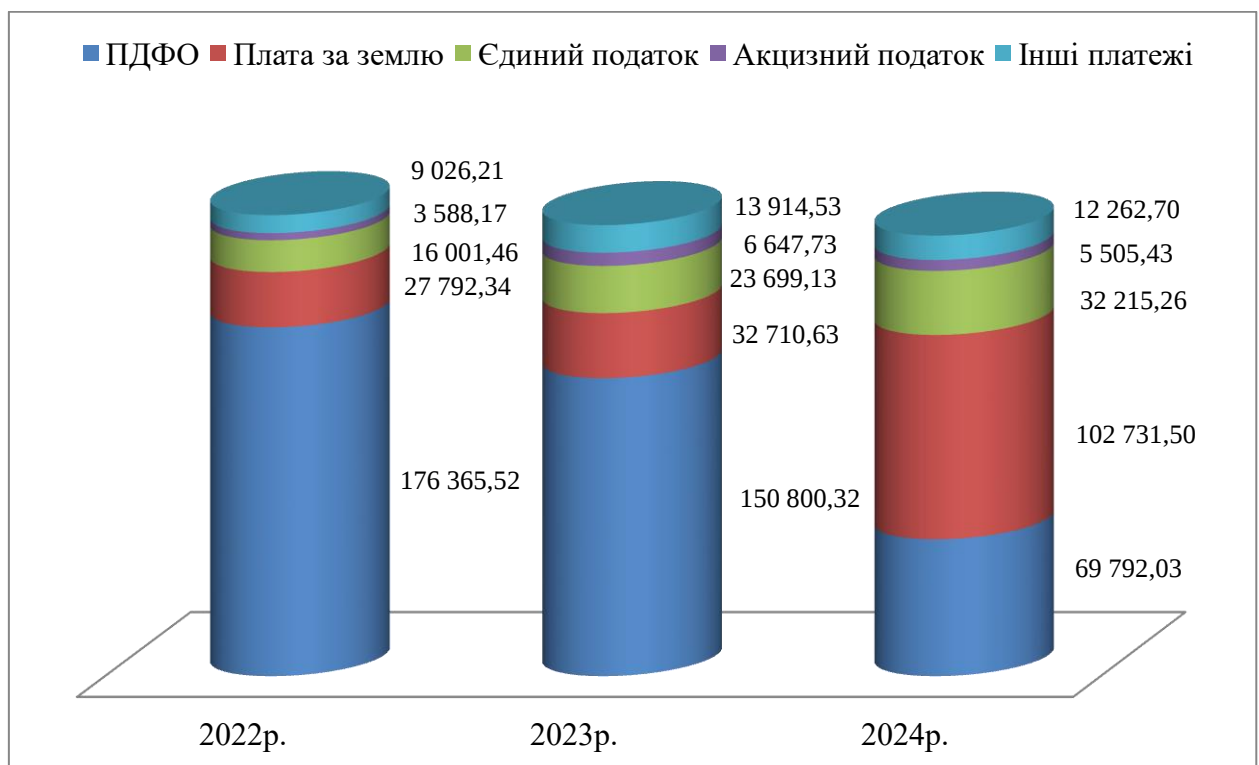

Рис. 2.3. Структура надходжень до загального фонду бюджету Болградської міської територіальної громади за 2022 - 2024 роки

Джерело: складено автором на підставі даних [56]

Звернемо увагу на скорочення населення Болградського району за рахунок міграційного руху, який є чинником територіального ринку праці та впливає на зайнятість населення (див. табл. 2.11). У 2021 році спостерігаємо скорочення населення в обсязі – 1728 чол. за рахунок міграційного руху.

Таблиця 2.11

Міграційний рух населення Болградського району в розрізі районів
Одеського регіону станом на 01.01. 2022 року

Територіальні утворення	Усі потоки			У т.ч. міждержавна міграція		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
Міська та сільська місцевість						
Одеська область	30819	24392	6427	2660	420	2240
райони						
Одеський	22545	12420	10125	2296	219	2077
Березівський	738	1382	-644	7	8	-1
Білгород- Дністровський	2132	2472	-340	47	51	-4
Болградський	887	1728	-841	39	40	-1
Ізмаїльський	1513	2065	-552	147	38	109
Подільський	2205	3099	-894	72	42	30
Роздільнянський	799	1226	-427	52	22	30

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

Аналіз місцевого ринку праці показав, що зайнятість населення пов'язана із сезонними коливаннями та міграцією. У 2024 році в Болградській громаді на обліку перебувало 2486 безробітних. Це на 11,9% менше, ніж у 2023 році. Крім того, 939 осіб шукали роботу, але не мали статусу безробітного. Загалом було надано робочі місця 1307 особам, що на 26,3% більше порівняно з 2023 роком. При цьому кількість безробітних на кінець 2024 року зросла до 1029 осіб, що на 19,8% більше, ніж роком раніше [45].

Болградська міська громада активно працює над реалізацією Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону (Дунайська стратегія). Основні напрями реалізації її заходів наведено на рис. 2.4

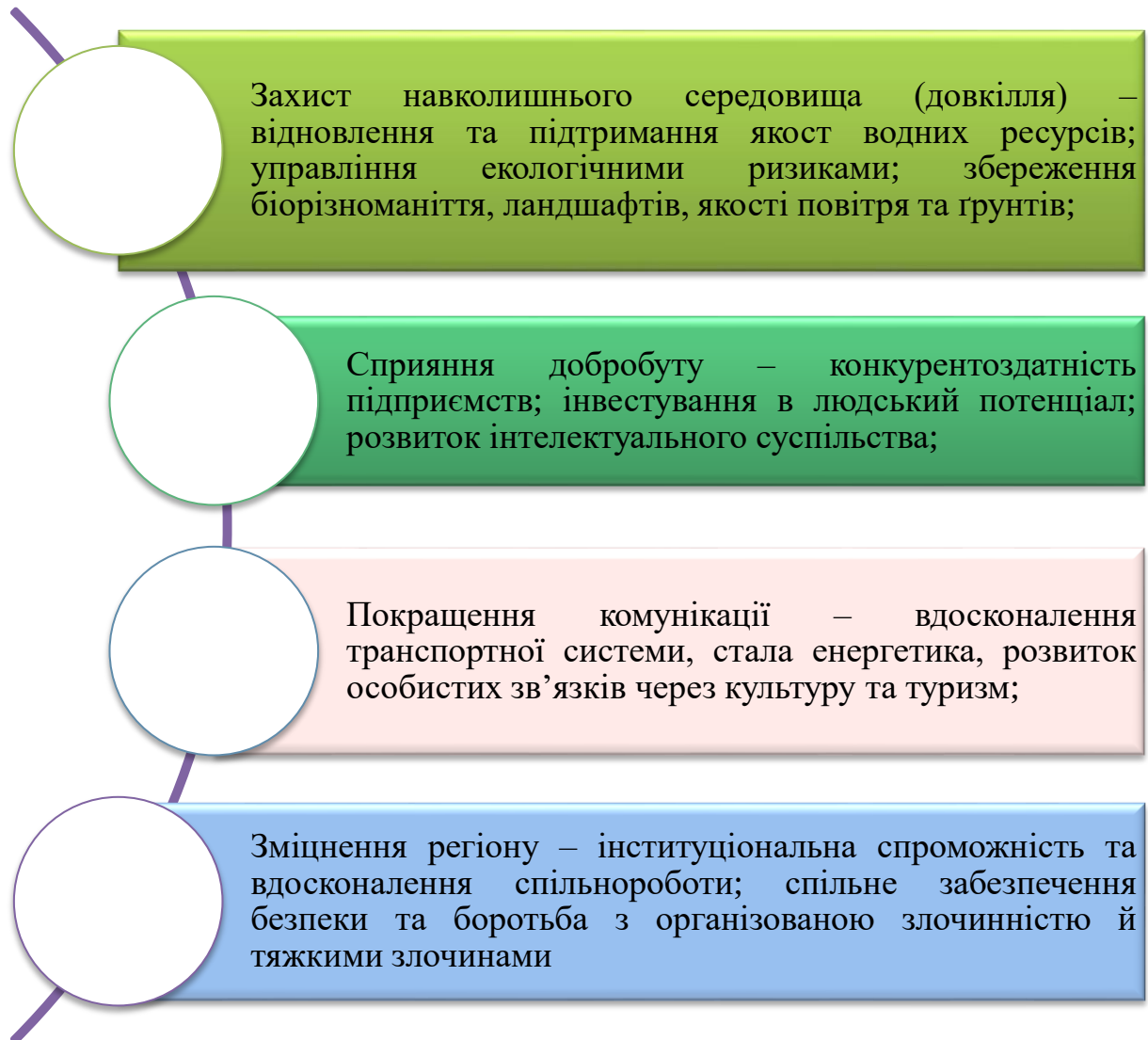

Рис. 2.4. Основні напрями реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону

Джерело: складено автором на підставі даних [45]

Отже актуалізація заходів Дунайської стратегії Європейського Союзу має бути спрямовано на повоєнну відбудову економіки громад Болградського району, приваблення інвестицій та конкурентоспроможність сфери туризму та гостинності.

2.3. SWOT-аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади

Туристична привабливість Болградської міської територіальної громади базується на її багатій історико-культурній спадщині та етнографічній самобутності населення. З метою її збереження та популяризації у районі функціонують 8 музеїв та 4 музейні кімнати. Музейна мережа районних територіальних громад об'єднує: Болградський історико-етнографічний музей, Болградський музей військової слави, КЗ «Арцизький історико-краєзнавчий музей» Арцизької міської ради, Історико-краєзнавчий музей села Калчева Василівської сільської ради, Історико-краєзнавчий музей села Голиця Василівської сільської ради, Городненський історико-краєзнавчий музей, Кубейський історико-етнографічний музей ім. Д. Д. Касапа та Тарутинський національно-просвітницький центр (музей) [45].

Крім того, у селі Мирнопілля Теплицької територіальної громади функціонує приватний музей, заснований колишнім переселенцем, громадянином Німеччини Гельмутом Кельмом. У селах Баннівка та Калчева Василівської громади туристів також приваблюють «зелені садиби», оформлені згідно з традиціями болгарської культури. Вони мають статус приватних музеїв.

У Болградській громаді також розвивається мережа закладів гостинності та туристичних атракцій, зокрема за маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії». Важливим кроком стало презентування у вересні 2024 року інформаційно-туристичним центром Болградської міської ради цифрового додатку «Мандруємо Болградщиною». Загалом, на території Болградського району розташовано 277 пам'яток археології, 86 — історії та архітектури, а також 7 об'єктів монументального мистецтва, доступних для відвідування туристами.

Українські науковці рекомендують для комплексної оцінки проблем та перспектив розвитку туристично-рекреаційного потенціалу територіальних

громад використовувати методику SWOT-аналізу [48]. В процесі SWOT - аналізу виявляються загрози та можливості, які можуть виникнути у зовнішньому середовищі, а також сильні та слабкі сторони, якими володіє територіальна громада. За результатами проведеного SWOT - аналізу, можна буде визначити основні напрями розвитку туризму в Болградській міській територіальній громаді, сформулювати заходи стимулювання розвитку туристичного бізнесу (табл. 2.12). На основі SWOT - аналізу рекреаційно-туристичного потенціалу можна надати рекомендації підприємцям щодо розвитку сфери гостинності в громаді [49, с. 195].

Таблиця 2.12

SWOT-аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади

S (Сильні сторони)	W (Слабкі сторони)
<i>Багата історико-культурна спадщина:</i> Болградський район є унікальним місцем, де переплітаються українська, болгарська, гагаузька та інші культури, що створює особливу атмосферу.	Відсутність в місцевих територіальних громадах суб'єктів туристичного бізнесу – туроператорів.
<i>Розвинена музейна мережа:</i> у районі функціонують 8 музеїв та 4 музейні кімнати, що сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини.	Відсутність в музейних закладах аудіо гідів на іноземних мовах.
<i>Діяльність приватних ініціатив:</i> наявні приватні музеї та «зелені садиби», оформлені за традиціями болгарського домогосподарства, що приваблюють туристів.	Нерозвиненість мережі мотелів та авторемонтного сервісу, закладів гостинності на внутрішніх основних автошляхах територіальної громади.

Продовження табл. 2.11

Наявність маршрутів винного туризму: у громаді діють туристичні маршрути, зокрема «Дорога вина та смаку Української Бессарабії».	Не проведено маркування локацій гостинності та оптимізація руху туристичних автобусів за маршрутом в громадах Болградського району.
Впровадження цифрових технологій: створено цифровий додаток та чат - бот «Мандруємо Болградщиною», який полегшує туристам пошук інформації та навігацію.	Не розроблено контенту власних екскурсійних програм Туристичного інформаційного центру Болградської міської територіальної громади.
Історичне та археологічне багатство: на території району розташовано 277 пам'яток археології та 86 — історії та архітектури.	Більш 30 пам'яток історії та архітектури потребують реконструкції. В громаді відсутні маршрути релігійного туризму.
Спортивна та рекреаційна база: у районі функціонує 210 спортивних споруд, що дозволяє розвивати спортивний та оздоровчий туризм.	В громаді відсутні сучасні види водно – спортивного туризму.
Розгалужена мережа закладів гостинності: у Болградській громаді облаштована мережа закладів для відпочинку та туристичні атракції.	Не проведена державна категоризація колективних закладів розміщення туристів.
О (Можливості)	Т (Загрози)
Розвиток еногастрономічного туризму: проведення екскурсій та дегустацій можуть стати основою для нового напрямку туризму.	Воєнний стан: військова агресія створила складні умови для розвитку туристичної галузі та обмеження на проведення туристичних заходів.

Завершення табл. 2.11

Розвиток спортивно-оздоровчого туризму: активний спортивний рух, проведення змагань спортсменів можуть стати основою для нового напрямку туризму.	Воєнний стан: військова агресія створила складні умови для розвитку активних видів спортивного туризму та обмеження на проведення спортивних змагань.
Розширення сегментів туристичного попиту: залучення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та іноземців (наприклад, через приватні ініціативи) може сприяти зростанню туристичного потоку.	Загроза безпеці: відсутність сховищ і неможливість гарантувати безпеку учасників обмежують проведення масових заходів.
Покращення інфраструктури: прийняття Програми розвитку фізичної культури і спорту на 2025–2027 роки свідчить про наміри громади інвестувати у спортивну та рекреаційну інфраструктуру.	Загроза фінансування з джерел бюджету громади за рахунок його перерозподілу в умовах військового стану.

Джерело: складено автором

Проведений аналіз демонструє, що Болградська громада має значний туристично-рекреаційний потенціал, який базується на її багатій культурній спадщині, розгалуженій мережі музеїв та історичних пам'яток. Сильними сторонами є також розвиток туристичної інфраструктури (маршрути, заклади гостинності) та використання сучасних технологій, таких як цифровий додаток для туристів. Водночас, зовнішні фактори, зокрема воєнний стан та пов'язані з ним ризики, є головною загрозою для розвитку галузі. Незважаючи на це, наявність ініціатив, спрямованих на розвиток спорту та

співпрацю з ВПО, свідчить про значні можливості для подальшого зростання сфери туризму громади.

Проведений SWOT-аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади показав, що у 2024 – 2025 роках громадою було оновлено туристичний рух за регіональним маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», та розроблені туристичні піктограми з маршрутом руху, що наведено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Візуалізація маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» з туристичними піктограмами на карті півдня Одеського регіону
Джерело: складено автором на основі [50]

Бренд туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» являє собою систему організованих вино - гастрономічних маршрутів, які передбачають інтегровану систему маркування та позначення природних органічних ресурсів та об'єктів туристичної інфраструктури, що поєднує локації виробництва місцевих, локальних, традиційних харчових продуктів, включно із географічним зазначеннями походження продукту [59 - 61].

Для активізації малого бізнесу сфери гостинності громади у 2025 році, Туристичний інформаційний центр міста Болград провів семінар на тему «Сім R туристичного продукту», де представники крафтового бізнесу отримали практичні кейси щодо маркетингових технологій просування власних продуктів та приваблення туристів в рамках туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії». Перелік аграрних підприємств, виноробів та суб'єктів сфери гостинності громад Болградського району, які виробляють та надають послуги сфери гостинності громади за вказаним маршрутом наведено у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Перелік виноробів, суб'єктів сфери туризму та гостинності туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії»

Виробники продуктів та послуг виноробства, місцевої гастрономії та сфери гостинності	Територіальна громада
Центр етнографічного, сільського зеленого туризму і сімейного відпочинку «Фрумушика Нова»	Бородінська селищна громада
Сімейне виробництво м'ясних делікатесів «Балканські ястія» Механа «Балканські ястія»	Болградська міська громада
Сімейна сироварня «Щедра околиця»	
ТМ «Bolgrad winery»	
ТМ «Villa Tinta»	
Виноробня «Колоніст»	Криничненська селищна громада
Зелена садиба «Хлебна кьща»	

Джерело: складено автором на основі [50]

Вагомим внеском для реалізації окреслених можливостей у SWOT-аналізі туристично-рекреаційного потенціалу Болградської міської територіальної громади стало впровадження у 2024 році міжнародного проекту USAID «Активна молодь. Сильна громада». Це дозволило почати процес формування активних та впливових молодіжних рад у громадах, підвищення рівня практичних знань і навичок їх членів для ефективного публічного управління, впливу молоді на процеси прийняття рішень місцевими органами самоврядування щодо реалізації молодіжних ініціатив, стартап – проєктів у сфері культури, туризму та гостинності. Також, завдяки участі в міжнародному проєкті «Спадщина. Простір для роботи» у 2024 році, громада отримала грантове фінансування у розмірі 500 тис. грн для реалізації стартап – проєкту «Кіно Болград: створення безбар'єрного аудіовізуального простору» для мешканців громади та туристів з урахуванням інклюзивних потреб мало мобільних груп населення та осіб з інвалідністю [50].

Висновки до 2 розділу. Проведені дослідження потенціалу сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади свідчать, що громада має потужний природно-рекреаційний потенціал повоєнного відновлення та розвитку ринку туристичних послуг. Туристична привабливість громади базується на її багатій історико-культурній спадщині та етнографічній самобутності населення.

У громаді також розвивається мережа закладів гостинності та туристичних атракцій, зокрема за маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії». Важливим кроком діджиталізації туристичної діяльності Інформаційно-туристичного центру Болградської міської ради, стало розробка у 2024 році цифрового додатку «Мандруємо Болградщиною». У той же час, для подальшого покращення якості туристичних послуг, розвитку сучасного інформаційного середовища обслуговування туристів, їх обізнаності, необхідно провести оптимізацію руху туристичних автобусів за вищезазначеним туристичним маршрутом та маркування локацій сфери гостинності громади.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ БОЛГРАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Актуалізація програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади

Для забезпечення досягнення поставленої мети розвитку сучасної інфраструктури сфери туризму Болградської міської територіальної громади, в програмних документах органів місцевого самоврядування передбачено спрямувати публічне управління громадою на максимальну мобілізацію ресурсів для забезпечення стабільної роботи економіки в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Для реалізації цієї мети потрібно сформувати комплекс заходів зі створення нових робочих місць через підтримку малого бізнесу, стимулювання залучення приватних інвестицій, відновлення зруйнованої та пошкодженої рекреаційної інфраструктури. На наш погляд, проведений аналіз ресурсного потенціалу створює підґрунтя щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку туристичної сфери міської територіальної громади у період повоєнної відбудови.

Системний розвиток сфери туризму та рекреації міської територіальної громади представлено комплексом заходів, які передбачено Програмою соціально-економічного та культурного розвитку Болградського району на 2025 рік, Стратегічним планом сталого розвитку туризму в Болградській міській територіальній громаді Одеської області на 2021 – 2030 роки, Стратегією сталого розвитку Болградської міської територіальної громади на період 2022-2032 роки, Програмою розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 -2026 роки [54; 55].

Відзначимо, що науковці вважають важливим компонентом стратегічної основи, узагальнене бачення розвитку сфери туризму в громаді, яке в цілому демонструє уявлення всіх зацікавлених сторін у розвитку секторів сфери туризму та гостинності: органів місцевого самоврядування, суб'єктів

підприємництва, молоді, громадських організацій, населення [57; 58; 62]. Розроблений комплекс програмних документів свідчить про цілеспрямовану діяльність органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо формування сучасного потенціалу розвитку господарської діяльності підприємств сфери туризму та рекреації громади.

Нами пропонується провести актуалізацію програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади на базових принципах, які наведено у рис. 3.1.

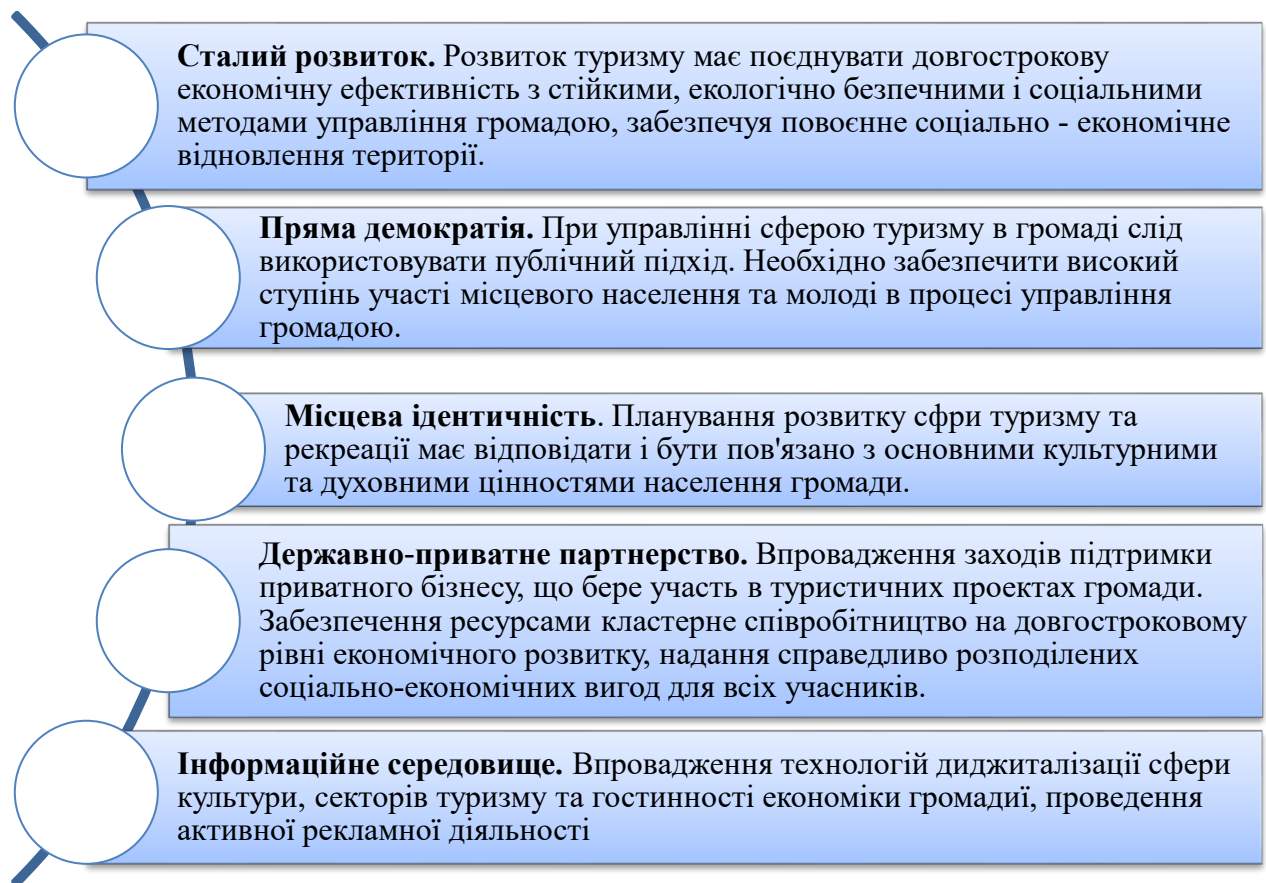

Рис. 3.1. Основні базові принципи актуалізації програмних заходів розвитку сфери туризму і рекреації Болградської міської територіальної громади

Джерело: складено автором на основі [54]

Для повоєнного відновлення туристичної мобільності та активізації внутрішнього туризму, в громаді склалися природні та соціально-економічні передумови для розвитку послуг винного, гастрономічного, спортивного,

екологічного туризму, рибальського та мисливського, а також сільського зеленого туризму на базі домогосподарств громади.

Також для актуалізації програмних заходів повоєнного розвитку, звернемо увагу на чинники формування привабливості туристичних DESTINATION. Досвід реалізації територіальних стратегій у туристичних DESTINATION світу та малих містах України дозволяє виокремити чотири ключові чинники формування привабливості місцевої туристичної сфери:

1. *Наявність визначних пам'яток.* Для підвищення потенційного попиту туристів, треба пропонувати відвідувачам як може більше унікальних об'єктів або атрактивних локацій громади. Особливий інтерес викликають значущі об'єкти природно-заповідного фонду, розташовані поблизу міст. Кожному населеному пункту громади треба мати ключові локації та такі об'єкти, які викликають бажання відвідати саме цей напрям. Це можуть бути архітектурні, історичні, релігійні або сучасні пам'ятки, що повинні утримуватися в належному стані.
2. *Проведення регулярних масових заходів.* Очікувані та повторювані масові заходи є ключовими елементами у створенні туристичної привабливості території. Вони сприяють загальному позиціонуванню туристичного напрямку та формуванню іміджу міста й території.
3. *Привабливий розвиток міського центру громади.* Важливою умовою для кожного міста, що прагне залучати туристів, є розвиток його центру. Він передбачає створення привабливого та функціонального міського простору, що включає відреставровані будівлі, головну площу, пішохідні зони, парки, клумби, вуличні ліхтарі та інші елементи інфраструктури, які створюють комфортну та естетично привабливу атмосферу.
4. *Розвинена система обслуговування.* В громаді повинно бути мережа сучасної та різноманітної системи розміщення й обслуговування туристів, яка включає туристично-інформаційний центр та заклади сфери гостинності.

У той же час, моніторинг виконання бюджету Болградської міської територіальної громади за 2023 – 2024 рр. щодо фінансового забезпечення розвитку рекреаційних напрямів соціальної сфери показав, що не були виділені кошти на реставрацію та охорону пам'яток архітектури, майже в два рази скоротилося фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища (52,8%) та фізичної культури і спорту (45,2%), що пояснюється перерозподілом бюджету в умовах війни (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Видатки бюджету Болградської міської територіальної громади (2023 – 2024)

№	Статті бюджетного кошторису громади	2023 Тис. грн..	2024 Тис. грн.	Темп росту %
1	Державне управління	33447,98	35907,14	107,3
2	Відділ освіти всього:	141133,8	170496,1	120,8
3	Охорона здоров'я	31975,25	32959,72	103,0
4	Соціальний захист та соціальне забезпечення	13519,14	16562,5	122,5
5	Культура і мистецтво	13575,64	13998,62	103,1
6	Фізична культура і спорт	7483,02	3954,695	52,8
7	Житлово-комунальне господарство	46427,55	28651,18	61,7
8	Здійснення заходів із землеустрою	394,128	154,621	39,2
9	Проектування, реставрація та охорона пам'яток архітектури	3033,256	0	0
10	Реалізація інших заходів щодо соціально-економічного розвитку територій	6259,809	0	0
11	Утримання та розвиток автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури за рахунок коштів місцевого бюджету	17761,46	1534,015	8,6
12	Інші програми та заходи, пов'язані з економічною діяльністю	11907,91	5330,119	44,7
13	Реалізація програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	113,069	644,21	569,7
14	Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру	706,371	290,801	41,1
15	Громадський порядок та безпека	1707,996	1620,676	94,8
16	Охорона навколишнього природного середовища	176,89	80,0	45,2
17	Засоби масової інформації	0	0	0
18	Обслуговування місцевого боргу	0	0	0
19	Резервний фонд	148,583	925,78	623,0
20	Інші субвенції з місцевого бюджету	9957,877	7769,419	78,0
21	Субвенція з місцевого бюджету на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг	10000	12400	124
22	Субвенція з місцевого бюджету державному бюджету на виконання програм соціально-економічного розвитку регіонів	6725,61	11047,76	164,2
23	Реверсна дотація	4960,5	0	0
24	Субвенція з місцевого бюджету на співфінансування інвестиційних проектів	1005	0	0
	РАЗОМ	356455,3	344327,3	96,6

Джерело: складено автором на основі [56]

Наведений в попередніх розділах аналіз соціально-економічного стану та діагностування сильних та слабких сторін потенціалу сфери туризму та гостинності міської територіальної громади, надає нам можливості актуалізувати наступні стратегічні пріоритети розвитку сфери туризму, підвищення туристичної привабливості та конкурентоспроможності послуг в умовах повоєнного відновлення та розбудови економіки, які наведено нами у рис. 3.2.

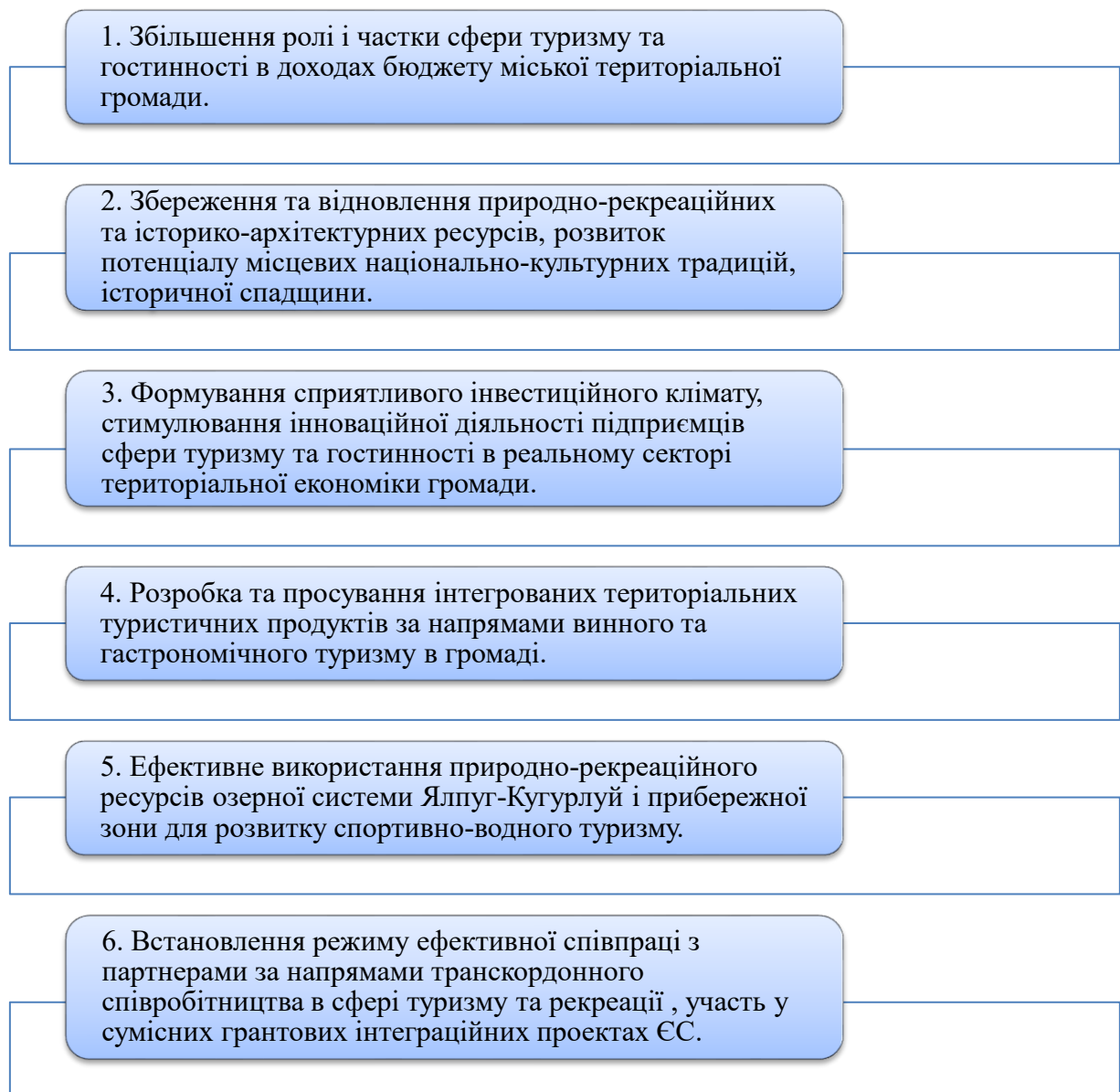

Рис. 3.2. Актуалізовані пріоритети Стратегічного плану сталого розвитку туризму в Болградській міській територіальній громаді Одеської області на 2021 – 2030 роки в умовах повоєнного відновлення

Джерело: складено автором на основі [54]

Актуалізація вищенаведених стратегічних пріоритетів передбачає комплексний підхід щодо стимулювання процесу відновлення туристичних потоків та активізації малого туристичного бізнесу та фізичних осіб – підприємців сфери туризму та гостинності в умовах повоєнного відновлення, становлення сучасних конкурентних відносин. Сподіваємося, що реалізація заходів Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді надасть повстух щодо розробки нових туристичних продуктів та ресурсної оптимізації діючих туристичних маршрутів винного та гастрономічного туризму.

Програмою розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024-2026 роки передбачається залучення бюджетних і позабюджетних джерел фінансування, що наведено у таблиці 3.2. Кінцевим результатом виконання Програми є збільшення потоку туристів і гостей територіальної громади, залучення приватних інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури, просування іміджу та формування привабливості територіальної громади.

Таблиця 3.2

Фінансування за етапами виконання Програми розвитку туризму в
Болградській територіальній громаді на 2024 -2026 роки

Обсяг коштів на виконання заходів Програми, тис. грн.	Фінансування за етапами виконання Програми, тис. грн.			Всього витрат на виконання Програми, тис. грн.
	I	II	III	
	2024	2025	2026	
Обсяг коштів, всього,	3879.713	854,5	910,1	5644.313
Державний бюджет	0,0	0,0	0,0	0,0
Бюджет міської територіальної громади	2359,713	854,5	910,1	4124,313
Інші джерела	1520,0	0,0	0,0	1520.0

Джерело: складено автором на основі [55]

Наведемо очікувані результати реалізації вищезазначеної Програми:

- розвиток внутрішнього туризму як активного сектору місцевої економіки Болградської громади;
- розширення інструментів маркетингових комунікацій просування місцевого туристичного продукту;
- створення локацій «туристичних магнітів» та збільшення кількості нових екскурсійних маршрутів в громаді;
- підвищення якості обслуговування споживачів туристичних послуг;
- впровадження міжнародної системи туристичного маркування туристичних локацій в межах Болградської територіальної громади.

Для повоєнного відновлення туристичної мобільності та активізації внутрішнього туризму, в громаді склалися природні та соціально-економічні передумови для розвитку послуг винного, гастрономічного, спортивного, екологічного туризму, рибальського та мисливського, а також сільського зеленого туризму на базі домогосподарств громади.

На наш погляд на сучасному етапі реалізації програмних заходів можна виділити кілька ключових операційних проблем, які вимагають вирішення в умовах повоєнного розвитку:

- відсутність загального бачення розвитку територіальної економіки рекреаційного природокористування;
- відсутність цифрової інфраструктури забезпечення туристичного супроводження на екскурсійних маршрутах громади;
- відсутність проєктів державно – приватного партнерства в сфері туризму та гостинності громади;
- погіршення фінансового стану власників діючих зелених садиб, а також брак їх професійної підготовки в умовах;
- відсутність комплексного конкурентного туристичного продукту громади.

Далі у таблиці 3.3 згруповано реалізовані заходи щодо фінансового забезпечення Програми розвитку туризму в територіальній громаді у 2024 році за кодами місцевого бюджету.

Таблиця 3.3

Фінансове забезпечення Програми розвитку туризму в Болградській
територіальній громаді у 2024 році

№	Код функціональної класифікації видатків місцевих бюджетів	Напрямок фінансування	Обсяг фінансування, тис. грн	Структура витрат
1	7622	Реалізація програм і заходів в галузі туризму та курортів	1 103192, у т.ч. 733192 – загальний фонд	Видатки загального фонду: витрати на персонал (262,454 тис. грн); придбання матеріалів та товарів (155,857 тис. грн); оплату послуг (157,143 тис. грн); комунальні послуги (27,435 тис. грн). Витрати із загального фонду становило 759,446 тис. грн, а спеціального — 956,974 тис. грн.
2	0117622	Проект ЄІС «Розвиток та просування спільної спадщини»	204303	Кошти виділено на будівельні роботи за проектом «Реставрація літнього павільйону (будинок Малевінського)» в рамках Програми «Чорноморський басейн 2014-2020».
3	1017622	Програма розвитку туризму в Болградській громаді	434914	Кошти загального фонду спрямовано на діяльність КЗ "Туристичний інформаційний центр" (362,166 тис. грн); інформаційне забезпечення та рекламу (42,998 тис. грн), промоційні заходи (29,75 тис. грн).
	Всього		1747409	

Джерело: складено автором на основі [56]

На жаль відсутність коштів у загальному та спеціальному фондах бюджету громади пов'язано й з погіршенням підприємницького середовища, зменшилась кількість суб'єктів приватного бізнесу у сфері гостинності, повільно сплачується туристичний збір та ПДФО підприємцями, само -

зайнятими особами, індивідуальними закладами розміщення громади, що негативно відображається у доходах та бюджетному розподілу фінансування місцевих соціальних програм розвитку громади (табл. 3.4). Так, можемо спостерігати, що найбільша частка бюджетного розподілу, яка незабезпечена фінансуванням в повному обсязі, приходить на Програму розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 рік (69,75% від плану).

Таблиця 3.4

Розподіл бюджетних витрат на забезпечення програм розвитку в
Болградській територіальній громаді за 2024 р.

Найменування місцевої / регіональної програми	Передбачено фінансування видатків на 2024 р., тис. грн	Фактично проведено фінансування станом на 01.01.2025 р., тис. грн	% фінансування
Програма розвитку культури в Болградській територіальній громаді на 2024-2026 роки	9 099 632,0	8 892 528,0	97,72
Програма підтримки малого та середнього підприємництва на період 2024-2026 років	1 299 700,0	1003906	77,24
Програма розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024-2026 роки	1 672 420,3	1 166 458,0	69,75
Програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2021-2024 роки	612 156,06	606756	99,12
Програма розвитку фізичної культури і спорту в Болградській територіальній громаді на 2024-2026 роки	4 011 942,00	3930595	97,97
Програми підтримки молодіжної політики в Болградській територіальній громаді "Молодь Болградщини" на 2024-2026 роки	105 300,0	102299	97,15

Джерело: складено автором на основі [56]

Отже в умовах повоєнного відновлення необхідно сформулювати заходи комплексного розвитку місцевої сфери туризму та рекреації. Нами пропонуються доповнити та актуалізувати Програму розвитку туризму в Болградській територіальній громаді, заходами, що наведено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Актуалізація заходів Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах повоєнного відновлення

ЗАВДАННЯ І ЗАХОДИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В БОЛГРАДСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	
<i>Основні завдання</i>	<i>Зміст заходів</i>
1. Збільшення ролі і місця туристичного сектору в структурі загальної економіки територіальної громади	1.1. Створення умов щодо стимулювання розвитку підприємництва сфери туризму та гостинності як пріоритетного сектору місцевої економіки Болградської громади, відновити післявоєнний туристичний потік. 1.2. Сформувані портфель проєктів модернізації об'єктів туристичної інфраструктури на основі тендерів, пріоритетних для громади, продовжити розбудову кластеру гастрономічного туризму для залучення підприємців місцевої сфери виноробства та гастрономії, гостинності, туроператорів та туристичних агентів Одещини.
2. Вдосконалення системи інформаційного забезпечення розвитку сфери туризму та рекреації громади	2.1. На сайті КЗ «Туристичний інформаційний центр «Болград» розмістити інтегрований електронний каталог об'єктів культурно-історичної спадщини громади з прив'язкою до їх місця розташування. 2.2. За допомогою соціальної мережі Інтернет, електронних засобів масової інформації, сайту КЗ «Туристичний інформаційний центр «Болград», виробників міських сувенірів та гастрономічних виробів, забезпечити просування логотипу та символіки міста Болград.
3. Створення та просування інтегрованих туристичних продуктів громади	3.1. Сформувані програми екскурсійних маршрутів та турів винного туризму громади. Провести оптимізацію транспортного руху туристів за маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» з використанням даних електронного каталогу об'єктів культурно-історичної спадщини громади. 3.2. Провести візуалізацію схеми туристичних маршрутів та екскурсій на сайті КЗ «Туристичний інформаційний центр «Болград»; сформувані електронний путівник–довідник екскурсовода та інформаційний мобільний додаток.

Продовження табл. 3.5

4. Збереження і розвиток культурних традицій, історичної спадщини	4.1. Організація науково-дослідницької роботи з залученням науковців ЗВО Одещини, проведення історико-культурної оцінки потенціалу матеріальної культурної спадщини та об'єктів нематеріальної культури громади 4.2. Провести сучасну цифровізацію експозицій Болградського історико - етнографічного музею.
5. Створення умов для залучення інвестицій в туристичний сектор місцевої економіки	5.1. Збільшення туристичних локацій в громаді, благоустрій та озеленення його території. 5.2. За рахунок коштів громадського бюджету, інвестицій грантових проєктів ЄС та проведених раніше тендерних процедур, забезпечити реалізацію проєктів облаштування нових туристичних локацій громади: - «Виноградівка в серці» (Встановлення арт-об'єкту «Я♥ Виноградівку» - Музичний двірник - обличчя міста (м. Болград).

Джерело: доповнено та наведено автором за [55]

Актуалізація заходів Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах повоєнного відновлення спрямовано на створення умов щодо стимулювання розвитку бізнес-середовища, підприємницької діяльності.

Сформований портфель інвестиційних проєктів модернізації об'єктів туристичної інфраструктури, заходи формування кластеру еногастрономічного туризму можуть покращати фінансування Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах відновлення місцевої економіки, надають підстави для підвищення місця та ролі сектору туризму та рекреації, реалізації його потенціалу.

3.2. Розробка пропозицій щодо оптимізації туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії»

Запропоновані нами заходи актуалізації Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах повоєнного відновлення передбачають розробку нових туристичних продуктів та ресурсної оптимізації діючих туристичних маршрутів винного та гастрономічного туризму. Розробка туристичного маршруту суб'єктами туристичного бізнесу повинно враховувати мінімізацію витрат часу туристів на переміщення між основними географічними пунктами маршруту та забезпечення максимальної інформативності подорожі. Схема такого складання маршруту отримала назву «задача комівояжера». Для визначення шляху автобусної подорожі між територіальними туристичними локаціями та формування оптимального транспортного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» побудовано математичну модель задачі комівояжера. Розв'язок задачі знаходився за допомогою прикладного пакету "Пошук рішення" електронних таблиць MS EXCEL. Для вирішення задачі зазначеним методом її було зведено до спеціального вигляду і введено додаткові змінні. У процесі дослідження використані методи оцінки автобусних турів туроператорів за критерієм мінімальної довжини шляху, що дозволяє перевірити оптимальність перевезення туристів при плануванні маршруту та розробки туроператором власного туристичного продукту.

В загальному вигляді задача комівояжера може бути сформульована наступним чином. Комівояжер повинен відвідати n міст. Відомі відстані між цими містами. Потрібно побудувати маршрут таким чином, щоб загальна довжина шляху пересування була мінімальною. Математична модель задачі має вигляд:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n c_{ij} \cdot x_{ij} \rightarrow \min \quad (3.1)$$

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = 1, (i = \overline{1, n}), \quad \sum_{i=1}^n x_{ij} = 1, (j = \overline{1, n}), \quad (3.2)$$

$$x_{ij} \in \{0; 1\}, \quad (i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, n}) \quad (3.3)$$

де c_{ij} ($i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, n}$) – елементи матриці відстаней між містами,

$x_{ij} \in \{0; 1\}, \quad (i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, n})$ – елементи матриці відстаней маршруту.

Вченими розроблено досить дієві методи вирішення даної задачі. Найбільш поширеним є метод повного та випадкового перебору маршрутів. Більш досконалішими версіями цих методів є алгоритми Дейкстри, Літтла, метаевристичні методи оптимізації, нейронні сітки Гопфілда та алгоритм мурашиних колоній, запропонований бельгійським дослідником Марко Доріго, а українські дослідники розглядають ці підходи для розробки та оптимізації групових туристичних маршрутів Закарпаття [63].

Алгоритм оптимізації методом мурашиних колоній ґрунтується на наступних припущеннях: кількість вершин графу дорівнює кількості мурах; кожна мураха починає шлях із своєї вершини графу (свого міста); до початку руху інтенсивність феромону однакова; вибір першої вершини визначається за правилом мінімізації відстані, а кожної наступної за правилом

$$P_{ij,k}(t) = \frac{[\tau_{ij}(t)]^\alpha \cdot [1/c_{ij}]^\beta}{\sum_{j \in J_{i,k}} [\tau_{ij}(t)]^\alpha \cdot [1/c_{ij}]^\beta}, \quad j \in J_{i,k}, \quad (i = \overline{1, n}; \quad k = \overline{1, n}) \quad (3.4)$$

$$P_{ij,k}(t) = 0, \quad j \notin J_{i,k}, \quad (3.5)$$

де τ_{ij} ($i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, n}$) – кількість феромону на шляху **(i, j)** у момент часу **t**, тобто привабливість шляху **(i, j)** для мурахи; α, β – параметри, що задають слід феромону; $J_{i,k}$ ($i = \overline{1, n}; \quad k = \overline{1, n}$) – міста, що відвідає мураха **k**, яка знаходиться у місті **i**.

Алгоритм оптимізації методом мурашиних колоній є ймовірнісним та може бути запрограмований у більшості прикладних пакетів. Побудова маршруту транспортного засобу здійснюється покрокове шляхом вибору наступного пункту до того часу, поки не будуть пройдені всі міста. Мураха

обирає наступне місто зі списку доступних, після чого оновлюється цільова функція, а у списку міст, доступних до відвідування, відбуваються зміни.

Далі знову здійснюється вибір наступного доступного міста. Мураха повертається у вихідне місто у випадку проходження всіх міст. Сумарна довжина маршруту розраховується як значення цільової функції повного маршруту, що пройшла мураха. Застосування мурашиних алгоритмів має високу ефективність у випадку досить великої кількості міст відвідування. Також ефективним засобом є алгоритм розв'язання задачі комівояжера за допомогою прикладного пакету «Пошук рішення» електронних таблиць MS EXCEL. Для цього задача (1) приводиться до вигляду:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n c_{ij} \cdot x_{ij} \rightarrow \min \quad (3.6)$$

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = 1, (i = \overline{1, n}), \quad \sum_{i=1}^n x_{ij} = 1, (j = \overline{1, n}), \quad (3.6)$$

$$u_i - u_j + (n - 1)x_{ij} \leq n - 2, \quad (3.7)$$

$$x_{ij} \in \{0; 1\}, \quad (i = \overline{1, n}; \quad j = \overline{1, n}) \quad (3.8)$$

Додаткові змінні u_i, u_j необхідні для того, щоб не було так званих циклічних шляхів, тобто щоб комівояжер прибував у кожне місто лише один раз та не було зворотних шляхів.

Для перевірки оптимальності транспортного маршруту перевезень туристів обрано один із найпопулярніших трьох денних турів по півдню Одещини «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», який пропонує комунальний заклад Туристичний інформаційний центр «Болград» Болградської міської ради Одеської області та його партнер Одеський Туристичний Хаб [64].

Маршрут подорожі охоплює туристичні локації Болградської міської територіальної громади, рекреаційні території, пам'ятки культури та старовинні поселення українського Міжлімання та Бессарабії та складено наступним чином: Одеса – Татарбунари – Болград – Табаки (Траянів вал) –

Криничне – Фрумушика-Нова – Вилкове – Шабо – Одеса. Туристичні локації та схема маршруту туру наведено на рис. 3.3.

Родзинкою туру є екскурсія – дегустація до крафтового виробництва м'ясних делікатесів «Балканські ястія» у Блограді. Підприємство засноване бессарабською родиною Сергія та Наталі Русєвих. Продукція виробляється за стародавнім балканськими рецептами з використанням локальної сировини місцевих порід тварин та спецій, вирощених самостійно. Ця еногастрономічна туристична локація має фірмовий магазин готової продукції та дегустаційну залу, оформлену в стилі традиційної болгарської механи (національного ресторана). Механа «Балканські ястія» має музейну експозицію на етнографічну тематику: автентичні костюми бессарабських і тракійських болгар, килими ручної роботи, старовинні меблі, різноманітні ємності для напоїв, серед яких понад 400 графінів для вина та ракії [64].

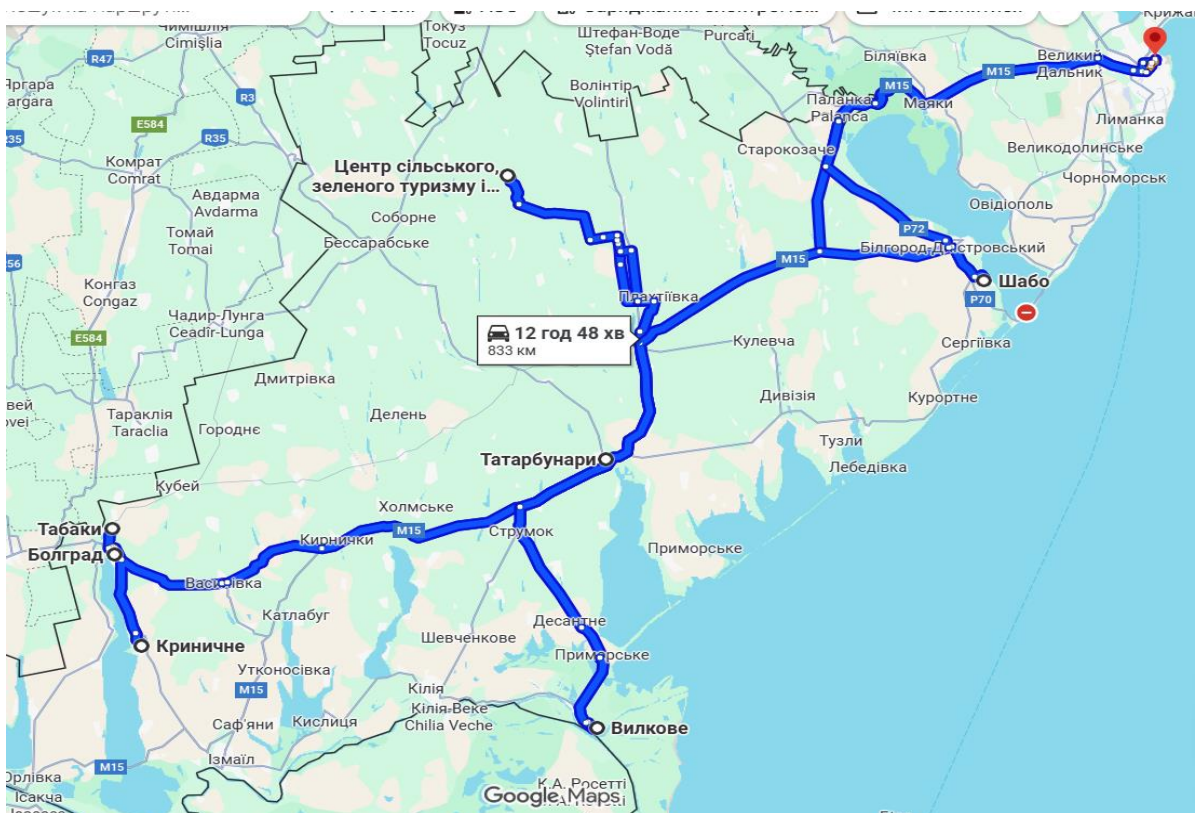

Рис. 3.3. Стандартний маршрут туру «Дорога вина та смаку Української Бессарабії»

Джерело: розроблено автором за даними схеми маршруту і допомогою зображення Google Maps

Завдання щодо обґрунтування оптимізації схеми маршруту туристичної подорожі може бути вирішено на основі географічних інформаційних систем. Для визначення загальної довжини маршруту, користуючись картами Google зазначеної місцевості, складено таблицю, в якій вказано відстані між пунктами пересування туристів. Згідно складеної таблиці 3.5, загальна довжина шляху пересування туристів складає 833 км.

Таблиця 3.6

Відстань між містами та об'єктами огляду туристичного маршруту «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», км

Географічні пункти	Одеса	Татарбунари	Болград	Табаки (Траянів вал)	Криничне	Фрумушика- Нова	Вилкове	Шабо
Одеса		143	231	236	246	167	205	103
Татарбунари	143		89	95	105	76	64	89
Болград	231	89		6	19	164	119	177
Табаки (Траянів вал)	236	95	6		24	169	125	183
Криничне	246	105	19	24		179	134	192
Фрумушика-Нова	167	76	164	169	179		138	114
Вилкове	205	64	119	125	134	138		152
Шабо	103	89	177	183	192	114	152	

Джерело: розроблено автором за даними схеми маршруту і допомогою зображення Google Maps

За допомогою прикладного пакету «Пошук рішення» електронних таблиць MS EXCEL перевіримо оптимальність маршруту. На рисунку 3.4 зображено лист MS EXCEL із розв'язанням задачі.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
	1	2	3	4	5	6	7	8				
1	1000000	143	231	236	246	167	205	103			834	
2	143	1000000	89	95	105	76	64	89				
3	231	89	1000000	6	19	164	119	177				
4	236	95	6	1000000	24	169	125	183				
5	246	105	19	24	1000000	179	134	192				
6	167	76	164	169	179	1000000	138	114				
7	205	64	119	125	134	138	1000000	152				
8	103	89	177	183	192	114	152	1000000				
	1	2	3	4	5	6	7	8				
1	0	0	0	0	0	1	0	0	1			
2	0	0	0	0	0	0	0	1	1			
3	0	1	0	0	0	0	0	0	1			
4	0	0	1	0	0	0	0	0	1			
5	0	0	0	1	0	0	0	0	1			
6	0	0	0	0	0	0	1	0	1			
7	0	0	0	0	1	0	0	0	1			
8	1	0	0	0	0	0	0	0	1			
	1	1	1	1	1	1	1	1				
	750											

Рис. 3.4. Розв’язання задачі комівояжера для автобусного маршруту туру
«Дорога вина та смаку Української Бессарабії»

Джерело: розраховано автором

Результати, отримані за допомогою пакету «Пошук рішення» показують, що запланований туристичним оператором маршрут не є оптимальним з точки зору найменшої відстані. Знайдено мінімальний за довжиною маршрут: Одеса – Фрумушика-Нова – Вилкове – Криничне – Табаки (Траянів вал) – Болград – Татарбунари – Шабо – Одеса. Отриманий оптимальний маршрут на 82 км ($833-751=82$) коротший за початкового, який зображено на рисунку 3.5.

Отже організація перевезення за оптимізованим маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» дозволяє зменшити транспортні витрати на організацію туру та забезпечити туристів закладами розміщення у м. Болград. Запропоновані інструменти проектування туристичними операторами маршрутів автобусних турів за програмами відвідування та знайомства з пам’ятками культурної спадщини, природно-рекреаційними об’єктами на півдні Одеського регіону, дозволяють використовувати сучасні інструменти цифрових технологій щодо оптимізації руху транспортування туристів.

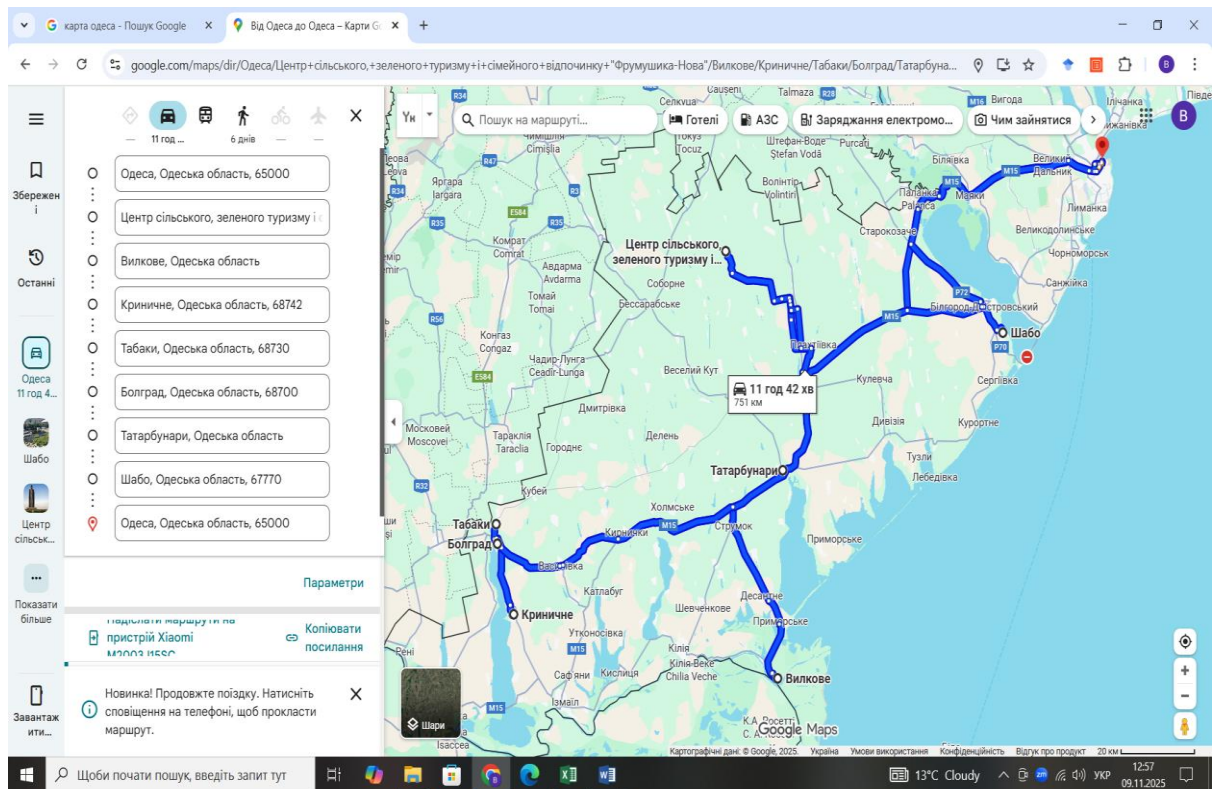

Рис. 3.5. Оптимальна схема маршруту туру «Дорога вина та смаку

Української Бессарабії»

Джерело: складено автором

Висновки до розділу 3. За результатами дослідження встановлено, що має місце недофінансування заходів Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 рік. Розроблено заходи актуалізації Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах повоєнного відновлення, які спрямовано на підвищення місця та ролі сектору туризму та рекреації, реалізації його потенціалу. Запропоновано інструменти оптимізації схеми маршруту туру «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» за критерієм мінімальної довжини маршруту. Для оцінки найменшої відстані між містами пересування туристів була застосована теорія лінійного програмування, а саме, задача комівояжера. Розв'язок задачі знаходився за допомогою пакету «Пошук рішення» електронних таблиць MS EXCEL.

ВИСНОВКИ

1. В роботі розглянуто науково-теоретичні аспекти розвитку регіональної сфери туризму та рекреації щодо формування стратегічних напрямів подальшого розвитку рекреаційно-туристичних послуг місцевих громад за рахунок природно-рекреаційного потенціалу території, активізації підприємницької діяльності. Динаміка розвитку регіональних секторів економіки галузі та функціонування туристичної діяльності в громадах, формують передумови повоєнного відновлення туристичних потоків та діяльності закладів сфери гостинності в регіонах України, участі суб'єктів бізнесу територіальних громад в реалізації оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки.

2. Доведено, що до основних чинників, які формують туристичний потенціал розвитку територіальних громад регіону включають: природні ресурси; людські ресурси; культурно-історичні ресурси, фінансові ресурси; туристична та транспортна інфраструктура; законодавча та нормативно – правова система оподаткування підприємницької діяльності; інформаційно-цифрова інфраструктура; природоохоронна, медична, наукова, освітня та технологічна інфраструктура.

3. Встановлено, що на екологічній мережі Болградського району приходить 104,253 тис га або 8,3%, а частка природно-заповідного фонду складає 3,62% від загальної площі за регіоном. Екологічний туризм є перспективною формою розвитку рекреаційних послуг відпочинку, що поєднує ознайомлення туристів з природою та культурою, підтримку місцевих спільнот і мінімізацію негативного впливу на довкілля Болградської міської територіальної громади.

4. Аналіз доходної частини бюджету Болградської міської територіальної громади показав, що податкові та неподаткові надходження загального фонду за 2024 р. у порівнянні з 2023 р. не надійшли в сумі 5 265,42 тис. грн. Фактичні податкові та неподаткові надходження за 2024 р. у

порівнянні з 2022 р. зменшились на 10 266,78 тис. грн, тому не були виділені кошти на реставрацію та охорону пам'яток архітектури, майже в два рази скоротилося фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища (52,8%) та фізичної культури і спорту (45,2%), що пояснюється перерозподілом бюджету в умовах війни

5. Встановлено, що в районі розвивається мережа закладів гостинності та туристичних атракцій, зокрема за маршрутом «Дорога вина та смаку Української Бессарабії». Проведено заходи діджиталізації туристичної діяльності Інформаційно-туристичного центру Болградської міської ради, у 2024 році впроваджено цифровий додаток «Мандруємо Болградщиною». Для подальшого покращення якості туристичних послуг, розвитку сучасного інформаційного середовища обслуговування туристів, їх обізнаності, необхідно провести оптимізацію руху туристичних автобусів за вищезазначеним туристичним маршрутом та екологічне маркування локацій сфери гостинності громади.

6. За результатами дослідження соціально-економічного стану та діагностування сильних та слабких сторін потенціалу сфери туризму та гостинності, запропоновано заходи актуалізації Програми розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024 - 2026 рр. в умовах повоєнного відновлення.

7. Запропоновано інструменти оптимізації схеми маршруту туру «Дорога вина та смаку Української Бессарабії» за критерієм мінімальної довжини маршруту. Для оцінки найменшої відстані між містами пересування туристів була застосована теорія лінійного програмування, а саме, задача комівояжера. Розв'язок задачі знаходився за допомогою пакету «Пошук рішення» електронних таблиць MS EXCEL. Організація перевезення за оптимізованим маршрутом дозволяє зменшити транспортні витрати суб'єктів туристичного бізнесу на проведення туру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-derzhavnoi-strategii-rehionalnoho-rozvytku-na-20212-a940>
2. Оновлена державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Ключові аспекти. Інформаційна брошура. URL: <https://surl.li/jwmkdk>
3. Регіональні напрями стратегії кластерного розвитку сфери туризму та гостинності: монографія за ред.: І.В. Давиденко, О.Л. Михайлюк. К.: ФОП Гуляєва В.М. 2024. 270. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/17400>.
4. Лебедєв І. В. Сталий розвиток рекреаційно-туристичної сфери як фактор збільшення трудового потенціалу. Управління бізнесом в парадигмі сталого розвитку: економіко-правовий аспект: колективна монографія / За ред. д.е.н., проф. А. В. Андрейченка, д.е.н., проф. Н. В. Захарченко. Одеса : ОНЕУ, Ч. 2., 2024. С. 60-89. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/17460>
5. Коцюрубенко Г. М., Шикіна О. В. Виклики воєнного стану для підприємств туристичної галузі України. JEL AZ. 2024. С. 302.
6. Полотай Б. Я., Жмур-Клименко Б. В. Ресторанний бізнес під час війни. Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі. 2022. 7. 37-42. URL: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-7-5>.
7. Галасюк С. Моніторинг сучасного розвитку національних готельних мереж в Україні. Економіка та суспільство. 2025. 73. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5843>
8. Герасименко В.Г. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції. За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л. Михайлюк. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2019. 332 с.

9. Нездоймінов С. Г. Шляхи підвищення конкурентоспроможності сфери гостинності та туризму Южненської міської територіальної громади. Науковий вісник ОНУ. 2025. 1(326). 78 - 86.
10. Žuljević, M., & Carabelli, G. (2023). Post-reconstruction enclosures: an infrastructural perspective on the post-conflict landscape of the Old City (Mostar). *Landscape Research*. 49(5). 602–615. DOI: <https://doi.org/10.1080/01426397.2023.2239717>. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01426397.2023.2239717>.
11. Iaromenko, S., Czyżewski, B., & Woźniak-Jasińska, K. (2024). A socioeconomic framework for cultural heritage loss and rebuilding in post-war Ukraine: a case study learning from the Balkan experiences. *International Journal of Heritage Studies*. 30(9). 1026–1048. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2024.2363819>.
12. Zavarika, G. (2022). Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 31(1). 186-193. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112218>. URL: <https://geology-dnu.dp.ua/index.php/GG/article/view/899>.
13. Кришан, О., Яременко, В., Чалапко, Л. (2024). Адаптивні стратегії маркетингу територій: залучення інвестицій та туристичних потоків. *Економіка та суспільство*. (68). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-76>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4950>.
14. Королюк, С. (2024). Методики оцінки потенціалу підприємств гостинності громад у контексті сталого розвитку. *Development Service Industry Management*. (4). 110–114. DOI: [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-8\(18\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-8(18)). URL: <https://dsim.khmnu.edu.ua/index.php/dsim/article/view/233>.
15. Матвійчук Л. Ю., Смаль Б. А. (2022). Стратегічні засади підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг індустрії гостинності регіону. *Товарознавчий вісник*. 1(15). 7-20. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2310-5283-2022-15-1>.
16. Задворний С. (2022). Управління розвитком туризму в локальних

спільнотах (досвід територіальних громад Хмельницької області). Економіка та суспільство. (46). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-7> URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2017>.

17. Третяк Ю. Державна регіональна політика в Україні (2024). URL: <https://decentralization.ua/news/18126>.

18. Шинкаренко В. М., Шинкаренко Л. В., Орлов Є. В. Аналіз інвестиційної привабливості галузей індустрії гостинності за допомогою математичних методів. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць. 2023. 1-2 (302-303). 135-143.

19. Колєда Г. І. (2021). Реформування публічного управління сферою туризму на регіональному рівні в умовах децентралізації в Україні. URL: https://tourlib.net/aref_tourism/kolieda.pdf

20. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. N 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>

21. Нездоймінов С.Г., Бедрадіна Г.К. Перспективи розвитку кластерного партнерства туристичних підприємств та територіальних громад у сфері сільського зеленого туризму регіону. Регіональні напрями стратегії кластерного розвитку сфери туризму та гостинності: монографія / За заг. ред. І. В. Давиденко і О.Л. Михайлюк.: ФОП Гуляєва В.М., 2024. С.205-233.

22. Кравчук А.О. (2015). Управління розвитком діяльності суб'єктів сільського зеленого туризму. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. URL: <https://f.eruditor.link/file/1831355/>

23. Карпов В. А., Сментина Н. В. (2022). Особливості актуалізації стратегії розвитку Лиманської територіальної громади з огляду на виклики воєнного часу. Науковий вісник ОНЕУ. 8 (297). 71 - 82.

24. Карпов В. (2019). Початкові умови створення та стратегічні напрями розвитку Роздільнянської об'єднаної територіальної громади. Науковий вісник ОНЕУ. 6(289). 53 - 67.

25. Іванов А. (2021). Особливості управління сферою туризму в Україні в умовах адміністративно-територіальної реформи. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 4 (77). 141–157.
26. Черчик Л., Кувіка Г. Сутність і складові менеджменту конкурентоспроможності закладів сфери гостинності. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2023. 3 (29). 102-112. URL: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-03-102-112>
27. Кувіка Г. Стратегічні альтернативи відновлення конкурентоспроможності сфери гостинності України. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2024. 3(37). 109-117. URL: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-03-109-117>
28. Моніторинговий звіт щодо стану розроблення та затвердження стратегічних документів у територіальних громадах. Станом на 01 січня 2025 року. URL: <https://surli.cc/coyxbk>
29. Голод, А., Крижанівський, Т., Дудаш, О. (2024). Розвиток туристичних кластерів як стратегічний напрям регіональної політики. Економіка та суспільство. 70. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-182>
30. Володченков О.П. Кластерний підхід до розвитку інноваційного підприємництва в умовах відновлення України після війни. Актуальні проблеми економіки. 6 (288), 2025. 164 – 171. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2025/06/6.25._topic_Oleksandr-Volodchenkov-164-171.pdf
31. Конкурентоспроможність туристично – рекреаційної сфери Карпатського регіону України: оцінка, перспективи: монографія / ред. В. С. Кравців; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2024. 223 с.
32. Туристичні потоки. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm
33. Колективні засоби розміщування в Україні (2011-2020). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur_.htm

34. Статистичний збірник «Регіони України». 2021. Частина II. Київ: Державна служба статистики України. 2022. 630 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf
35. Горбатюк Л.М., Борисенко В.В. Аналіз сучасного стану санаторно-курортної галузі України та перспективи її розвитку в умовах війни Економічний вісник Донбасу. 2024. № 3 (77). С. 41-49
36. Помаза-Пономаренко А.Л. Розвиток туризму в Україні у воєнний та післявоєнний періоди. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33 (72). № 5. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/02>
37. Державне агентство розвитку туризму. У 2024 році туристична сфера України принесла в бюджет майже 3 млрд грн. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2024-turistichna-sfera-ukrayini-prinesla-v-byudzheth-mayzhe-3-mlrd-grn>
38. Державне агентство розвитку туризму. До бюджету громад у 2024 році надійшло майже 273 млн грн туристичного збору. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/do-byudzhetu-gromad-u-2024-roci-nadiyshlo-mayzhe-273-mln-grn-turistichnogo-zboru>
39. Шинкаренко В. М., Шарай Н. В., Шинкаренко Л. В. Оцінка інвестиційної привабливості сфери туризму статистичними та математичними методами. Інфраструктура ринку. 2023. Вип. 72. С. 170–173.
40. Шинкаренко В. М., Шинкаренко Л. В., Орлов Є. В. (2022). Пряма задача формування портфеля Марковиця для оптимізації тур продукту URL: http://www.konferenciaonline.org.ua/data/downloads/file_1666209338.pdf#page=84
41. Соловей, І., Луговий, Б., Герасимів, З. (2025). Оцінка рівня конкурентоспроможності туристичної галузі України. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті, 1(90), 216-226. URL: <https://doi.org/10.31375/2226-1915-2025-1-216-226>
42. Стратегія сталого розвитку Болградської міської територіальної

громади на період 2022-2032 роки. URL: https://rada.info/upload/users_files/04057008/5073c87ff8cc700d8a2d844f1837a8fe.pdf

43. Щорічна доповідь про стан навколишнього природного середовища Одеської області у 2023 році. URL: <https://ecology.od.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/region-dopov-pro-stan-nps.pdf>

44. Заваріка Г., Видренко А. Сталий розвиток зеленого туризму в епоху змін. Економіка та суспільство. 2024. №. 63. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4196>

45. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <https://www.od.ukrstat.gov.ua/>

46. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Болградського району на 2025 рік. URL: <https://bolgrad-rda.od.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/programa-soczialno-ekonomichnogo-rozvytku-bolgradskogo-r-nu-na-2025-rik.pdf>

47. Турчиняк М. К., Полотай Б. Я., Даньчишин А. А. Українське виноробство в умовах війни. Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі. 2024. №. 11. С. 35-42.

48. Мельник А. В., Мельник Н. В., Качаровський Р. Є., Єрко І. В. Можливості використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах децентралізації (на прикладі ОТГ Волинської області). Часопис соціально-економічної географії. 2021. № 30. С. 67-75. DOI: <http://doi.org/10.26565/20761333-2021-30-07>

49. Хоменко С. В., Тарасюк Г. М., Кірейцева Г. В., Демчук Л. І., Циганенко-Дзюбенко І. Ю. SWOT - аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу Житомирської області. Екологічні науки. 2023. Вип. 4 (49). С. 194-199. DOI: 10.32846/2306-9716/2023.eco.4-49.

50. Дорога вина та смаку Української Бессарабії. URL: <https://tour.tic.in.ua/doroha-vyna-smaku/>

51. Шинкаренко В. М., Орлов Є. В., Шинкаренко Л. В. Використання

математичних методів для побудови туристичного портфелю. Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 80): матеріали Міжнародної наукової Інтернет - конференції, (м. Тернопіль, Україна–м. Ополе, Польща, 19-20 вересня 2023 р.) / [редкол.: О. Патряк та ін.]; ГО “Наукова спільнота”; WSZIA w Opolu.–Тернопіль: ФОП Шпак ВБ. 235. 2023. С. 98.

52. Шинкаренко Л., Воропай Н., Шинкаренко А. Цифровізація як чинник сталого розвитку індустрії туризму та гостинності Сталий розвиток економіки. 2025. №. 4 (55). 389-395.

53. Shinkarenko V., Hostryk A., Shynkarenko L., Dolinskyi L. A Forecasting the consumer price index using time series model. SHS Web of Conferences. 2021. Vol. 107. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110710002>

54. Стратегічний план сталого розвитку туризму в Болградській міській територіальній громаді Одеської області на 2021-2030 роки. URL: <https://bolgradska-gromada.gov.ua/miski-programi-15-09-18-13-01-2022/>

55. Програма розвитку туризму в Болградській територіальній громаді на 2024-2026 роки. URL: <https://bolgradska-gromada.gov.ua/miski-programi-15-09-18-13-01-2022/>

56. Місцевий бюджет. URL: <https://bolgradska-gromada.gov.ua/bjudzhet-mista-15-05-17-13-01-2022/>

57. Парадигма регіонального розвитку: географічні аспекти туристсько-рекреаційних дестинацій / Н.П. Борецька, Г.О. Крапівіна // Вісник економічної науки України. — 2025. — № 1 (48). — С. 56–63

58. Бойко З., Горожанкіна Н., Грушка В. (2024). Тенденції розвитку туризму в Україні в умовах воєнного часу. Економіка та суспільство, (59). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7Г55>

59. Bindal, Dharmendra, et al. Harnessing AI and Digital Platforms to Grow Local Food Tourism and Its Implications for Green Marketing. In Transforming Business Practices With AI-Powered Green Marketing, edited by Arshi Naim, 149-168. Hershey, PA: IGI Global Scientific Publishing, 2025. URL:

<https://doi.org/10.4018/979-8-3373-3017-4.ch006>

60. Гарбар Г. А. Основні тенденції та особливості впливу цифрових технологій на трансформацію туристичних послуг. *Modern Economics*. 2025. № 51(2025). С. 67-74.

61. Khan, J., Al Jaed, S. A., Zhang, Q., & Li, M. (2025). Gastronomic Tourism and Tourist Hedonic Well-Being: A moderated mediation model based on Perceived Authenticity, Emotional Connection, and Tourist Food Neophilia. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 101294. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1878450X25001957>

62. Карпов В. А., Ковальов А. І., Корольова Т. С., Сментина Н. В., Павлова Т. В. Інструментарій місцевого економічного розвитку : теорія, методологія, практика : монографія / за ред. А. І. Ковальова. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2021. 413 с.

63. Shinkarenko, V., Nezdoyminov, S., Galasyuk, S., & Shynkarenko, L. (2020). Optimization of the tourist route by solving the problem of a salesman. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29(3), 572-579. URL: <https://doi.org/10.15421/112052>

64. Одеський Туристичний Хаб. URL: <https://tour.tic.in.ua/b2b-u/3u/trydni-besarabia/>